KARDEŞİ OTİZMLİ OLAN VE OLMAYAN ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİLERİ, BENLİK SAYGILARI VE STRESLE BAŞA ÇIKMA YOLLARI

CANSU KIZILALP

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gelişim Programı / Psikoloji Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Handan DOĞAN

İstanbul

T.C. Maltepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Cansu KIZILALP' ın "Kardeşi Otizmli Olan ve Olmayan Çocukların Kardeş İlişkileri, Benlik Saygıları ve Stresle Başa Çıkma Yolları" başlıklı tezi 20/09/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca, Psikoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora tezi **oy birliğiyle** / ~~**oy çokluğuyla,**~~ **başarılı** / ~~**başarısız**~~ olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Dr. Öğr. Üyesi Handan DOĞAN	.....
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Melis Seray ÖZDEN YILDIRIM	.....
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Deniz DAĞSEVEN EMECEN	.....

Doç. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL

Enstitü Müdürü

maltepe üniversitesi	ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	Doküman No	FR-178
		İlk Yayın Tarihi	01.03.2018
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa	1/1

Revizyon Takip Tablosu

REVİZYON NO	TARİH	AÇIKLAMA
00	01.03.2018	İlk yayın.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

19/10/2018

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Öğrencinin Adı ve Soyadı

Cansu KIZILALP

Hazırlayan	Kalite Koordinatörü	Kurumsal Yetkili
İlgili Birim	Dr. Öğr. Üyesi Şafak GÜNDÜZ	Prof. Dr. Belma AKŞİT

(Dokuman No: FR-178; Yayın Tarihi: 01.03.2018; Revizyon Tarihi: ; Revizyon No:00)

TEŞEKKÜR

Başta lisansımı tamamladığım Maltepe Üniversitesi'nde tanıdığım, hayatıma dokunan bütün hocalarıma,

Lisanstan sonra yüksek lisans programını da beraber tamamladığım, her zaman, her konuda yanımda olan meslektaşım Merve Aydın'a, bütün içtenlikleri ile motivasyonumun düştüğü zamanlarda destek olan, yol gösteren, akıl veren canım arkadaşlarım Cansu Aktan ve Özlem Çamural'a,

Bu süreçte fiziksel olarak yanımda olamayan ancak duygusal olarak her an yanımda hissettiğim, hayatındaki zorluklara ve uzak mesafelere rağmen yaşadığım şeyleri paylaşmak için gayret gösteren erkek arkadaşım Çağdaş Baygın'a,

Maddi manevi desteklerini her zaman arkamda hissettiğim; bugün, burada, ben olmamı sağlayan annem Pervin Kızılalp ve babam Yücel Kızılalp'e, ne zaman yardıma ihtiyacım olsa elinden geleni yapan, kendi sorumlulukları ile beraber benim sorumluluklarımı da paylaşan kardeşim Ali Cem Kızılalp'e,

Yoğun temposu içinde bana kıymetli zamanını ayıran, sabırla yol gösteren değerli danışmanım Handan Doğan'a,

Ve tez yazdığım süre boyunca bana yardımcı olan, iyi dileklerini sunan bütün yakınlarım ve sevdiklerime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Cansu KIZILALP

18/10/2018

ÖZ

KARDEŞİ OTİZMLİ OLAN VE OLMAYAN ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİLERİ, BENLİK SAYGILARI VE STRESLE BAŞA ÇIKMA YOLLARI

Cansu Kızılalp

Yüksek Lisans Tezi

Psikoloji Anabilim Dalı Gelişim Psikolojisi Programı

Dr. Handan Doğan

T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, 2018

Bu araştırmada, kardeşi otizmli olan ve olmayan çocukların, kardeş ilişkileri, benlik saygıları ve stresle başa çıkma yolları incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında İstanbul İli ilçelerinden Maltepe, Kartal ve Kadıköy'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren üç resmi ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 62 otizmli olmayan kardeşe sahip öğrenci ve aynı ilçelerde bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden 42 otizmli kardeşe sahip öğrenci oluşturmaktadır.

Katılımcılara, kişisel bilgi formu, benlik saygısı ölçeği, stresle başa çıkma yolları ölçeği ve kardeş ilişkileri anketi uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 23.0 kullanılmış, ölçekler arası ilişkiler için bağımsız t-testi, hipotezler açısından ise Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi uygulanmış, anlamlı fark bulunduğunda ise Mann-Whitney u ile hangi gruplar arasında fark olduğu incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, kardeşi otizmli olan ve olmayan çocuklara uygulanan ölçeklerin bazı alt alanlarda anlamlı bir fark bulunurken bazılarında ise anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kardeş İlişkileri, Benlik Saygısı, Stresle Baş Etme Yolları, Otizm

ABSTRACT

THE SIBLING RELATIONSHIP, SELF ESTEEM AND STRESS MANAGE OF THE CHILDREN WHO HAS AN SIBLING WITH AUTISM AND CHİLDREN WHO HAS AN SIBLING WITHOUT AUTİSM

Cansu Kızılalp

Master Thesis

Psychology Department

Development Psychology Programme

Thesis Advisor: Dr. Handan Doğan

Maltepe University Institute of Social Sicence, September, 2018

In this thesis, I examine the sibling relationship, self esteem and stress manage of the children who has an sibling with autism and children who has an sibling without autism. The study group of the search is consists by, 62 students that has siblings without autism who are studying in the 6th,7th and 8th grades at three different schools that are affiliated to ministry of national education at 2016-2017 academic year. In the provinces of Istanbul which are Maltepe, Kartal and Kadıköy and 42 students that has siblings with autism who are studying in the 6th,7th and 8th grades at special education and rehabilitation centers that affiliated to ministry of national education in the provinces of Istanbul which are Maltepe, Kartal and Kadıköy. I have applied a personal information form, self esteem scale, stress manage scale and sibling relationship survey to the study group. In order to analyze the data SPSS 23.0 was used. For the relationship between scales independent T-test was conducted. For the hypothesis Mann-Whitney U test and Kruskal-Walls test was applied. When a significant variation was found, Mann-Whitney U test was used to find out the variences between groups. From the research, kids that have an autistic sibling and the kids that don't, have some differences in some sub ranges but don't have any difference in some others according to the scales that were applied.

Keywords: Sibling relationship, self respect, managing stress, Autism

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI……İİ
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI……İİİ
TEŞEKKÜR…….....V
ÖZ…….....Vİ
ABSTRACT……...Vİİ
TABLOLAR LİSTESİ…….....İX
ÖZGEÇMİŞ……Xİ
1. GİRİŞ…….……1
1.1. Otizm……..……..4
1.2. Aile……..…….....7
1.3. Kardeş İlişkileri……..……10
1.4. Benlik Saygısı…….....…..14
1.5. Stresle Başa Çıkma……..……...17
1.6. Problem……..…….....20
a. Araştırmanın Amacı...……..…….....……21
b. Araştırmanın Önemi……...…….……..……22
1.7.Varsayım ve Sınırlılıklar…….…...……..……22
2. YÖNTEM……..……..……..…...23
2.1. Araştırma Modeli...……..……..…23
2.2. Çalışma Grubu……..……23
2.3. Veriler ve Toplanması……...…….…..28
2.3.1. Kişisel Bilgi Formu…...…….……29
2.3.2. Stresle Baş Etme Yolları Ölçeği..……...……...29
2.3.3. Benlik Kavramı Ölçeği……..……...……33
2.3.4. Kardeş İlişkileri Anketi…...……...37
2.4. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması……...……...….....41
3. BULGULAR VE YORUMLAR..……..…...…42
3.1. Bulgular……..……..……...42
3.1.1. Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerine Yönelik Genel Bulgular…….....42

3.1.2. Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Bağlı Olarak Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular……..…….……45

3.1.3. Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı Ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeyleri Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular……..…….…….....45

3.1.4. Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular..……..……..….…….51

3.1.5. Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular……..……..……..59

3.2. Yorumlar……..…….68

4. SONUÇ…….……..……75

Özet…….....75

Yargı…….……...……75

Öneriler…….…....……...…….…….....76

KAYNAKÇA…….79

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 Çalışma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Kişisel Bilgilerine İlişkin Dağılım……25

Tablo 2 Çalışma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Yaş Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler……...27

Tablo 3 Stresle Baş Etme Yolları Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Analizi…….....30

Tablo 4 Benlik Kavramı Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Analizi……..…….....33

Tablo 5 Kardeş İlişkileri Anketine İlişkin Güvenilirlik Analizi…….....….38

Tablo 6 Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı Ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerine/Puanlarına Yönelik Betimsel İstatistikler (N=104)…….…..43

Tablo 7 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar İle Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme Yollarının Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi (N=104)……...……...…..45

Tablo 8 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar İle Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Benlik Saygısı Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi (N=104)……..…….48

Tablo 9 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar İle Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Kardeş İlişkilerine İlişkin Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi (N=104)…… …….49

Tablo 10 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Stresle Baş Etme Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=42)……51

Tablo 11 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Benlik Saygısı Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=42)…….……53

Tablo 12 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Kardeş İlişkileri Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=42)……..……54

Tablo 13 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=62)……...……..……55

Tablo 14 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Benlik Saygısı Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=62)……..…….……..56

Tablo 15 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Kardeş İlişkileri Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi (N=62)……...……...……58

Tablo 16 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Stresle Baş Etme Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=42)……...……..59

Tablo 17 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Benlik Saygısı Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=42)……..……61

Tablo 18 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Kardeş İlişkileri Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=42)…… ……..63

Tablo 19 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşi Olan Çocukların Stresle Baş Etme Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=62)……..……...64

Tablo 20 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşi Olan Çocukların Benlik Saygısı Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=62)……...…….. ……..66

Tablo 21 Tipik Gelişim Gösteren Kardeşi Olan Çocukların Kardeş İlişkileri Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Kruskal-Wallis Testi (N=62)…… .…….67

ÖZGEÇMİŞ

Cansu Kızılalp

Psikoloji Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y.Ls.	2013	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı
Ls.	2008	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı
Lise	2006	Süleyman Demirel Lisesi

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2018 -	Rehber Öğretmen ve Psikolojik Danışman – Yeni Çağın Koleji
2017 -	Psikolog. Q Psikoloji Danışmanlık Merkezi

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Aile toplumun temel yapısıdır. Başta kadın ve erkekten oluşan evlilik kurumunun, zamanla doğan çocuklarla genişlemesi, anne-baba-çocuk/çocuklar olarak toplum içinde yer alması sürecin bir parçasıdır. Doğan her yeni bebek anne baba için çok büyük bir sorumluluktur ve var olan düzenin değişeceği anlamına gelir. Normal gelişim gösteren bebekler bile, değişen bu düzenle birlikle ebeveynlerde stres oluşturacağı gibi, herhangi bir sağlık sorunu/engelle doğan bebekler aile içerisinde son derece yüksek seviyede strese neden olabilir. Çocuklardan biri tipik gelişim gösterip diğer çocuklarında sağlık/engel sorunu olduğunda ise stres yaşayan kişiler sadece ebeveynler olmaktan çıkabilir, kardeşler de tüm bu süreçten etkilenebilir. Sağlık/engel sorunu ile doğan çocuk özel bir ilgiye ihtiyaç duyuyorsa, anne baba tipik gelişim gösteren çocukla yeterince ilgilenemeyebilir. Tipik gelişim gösteren çocuk ise, kardeşinin özel durumundan dolayı, akranlarından daha fazla sorumluluk almak zorunda hissedebilir ve kardeş ilişkileri, akranlarının kardeş ilişkilerinden farklı olarak gelişebilir.

Aile, nasıl yapılandığı ve kimlerden oluşuğu kültürden kültüre farklılık gösteren toplumun en küçük birimidir ve evrensel bir kurumdur (Gladding, 2015). Bu kurumu oluşturan çekirdek hali ile anne, baba ve çocuklardan ibarettir ve bireyler birbirleri ile etkileşim halindedir (Atasoy, 2002; Gladding, 2015). Aile, aynı zamanda bireyleri arasında sevgi, saygı, paylaşım, yardımlaşma ve dayanışmanın yaşandığı sosyal ve duygusal anlamda birbirlerince desteklendiği karmaşık bir sistemdir (Alagözoğlu, 2016; Gladding, 2015). Sağlıklı toplumların temelleri ancak sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı aile ortamlarında atılır (Kalecik, 2013).

Ailedeki bireyler arasında biyolojik, psikolojik ve duygusal bağlar vardır ve bireyler kendilerini aynı eve ait hissederler. Aile bireyleri birbirlerini korumak, düzenlilik sağlamak gibi işlevlerin yanı sıra her bir üyenin gelişimini de destekler. Aile üyelerinden birinin hastalığı durumunda ailenin yaşam kalitesi, rol ve sorumluluklarında değişiklikler ve birbirlerine sundukları sosyal destek sisteminin etkilenmesi söz konusudur (Gladding, 2015).

Evlilik ile hayatını birleştiren kadın ve erkek, ailelerine katılacak yeni bir birey ile mutluluklarını artırmak isterler. Dünyaya gelecek olan çocuk fikri bile aileyi

neşelendirmek için yeterlidir (Bek, 2006; Dere,2009) ve ailelerin beklentisi doğacak olan çocukların normal gelişim gösteren sağlıklı birey olmalarıdır (Kalecik, 2013). Bununla birlikte istenenin ve arzu edilenin ötesinde dünyaya gelen çocuklar bedensel ve ruhsal sorunlarla doğabildikleri gibi sonradan çeşitli hastalıklar sonucu engelli hale de gelebilmektedir (Saban, 2010). Aile bireylerinin birinde bir hastalığın ortaya çıkışı ailede geçici ya da kalıcı bir şekilde etki yaratabilir (Gladding, 2015). Aile bireylerinin duygu, düşünce ve davranışları olumsuz anlamda etkilenir ve yoğun bir karmaşa yaşarlar. Keder ve suçluluk duyarlar (Bek, 2006). Otizm gibi doğduğu andan ömrünün sonuna kadar sürecek hem çocuk hem de aile fertleri için oldukça zorlayıcı olan böylesi durumlarda ise mutluluk ve neşe yerini, çocuğun dünyaya gelmesi ile kaygıya ve krizlere bırakır (Okanlı, Ekinci, Gözüağca ve Sezgin, 2004; Kalecik, 2013). Ayrıca, aile içerisinde, evlilik ilişkisi, yaşam kalitesi, rol ve sorumluluklar ve sosyal destek sistemi sekteye uğrar (Gladding, 2015).

Aile, etkileşimlerden ve karşılıklı ilişkiyi içeren davranış örüntülerinden oluşmuş dinamik bir sistemdir (Atasoy, 2002). Bu sistemde çocuğun gelişiminde anne baba ile kurduğu duygusal bağ kadar önemli bir diğer ilişki biçimi de kardeş ilişkisidir (Aksoy ve Yıldırım, 2008). Kardeşler arası ilişki, çocuğun büyüme ve gelişim sürecinde sosyal ve duygusal ortamına etkileri bakımından önem arz eder (Üstündağ ve Bumin, 2014). Ailedeki alt sistemlerden biri olan kardeşlik, çocuğun arkadaşlığı, sosyalliği, iletişimi, rekabet ve dayanışma gibi birçok sosyal deneyimi yaşamasına olanak sağlar (Atasoy, 2002; Aksoy ve Yıldırım, 2008; Kalecik, 2013; Üstündağ ve Bumin, 2014). Kardeş ilişkisi çocuğun, kurduğu farklı sosyal ilişkilere göre hayatın en önemli dönemlerine hem fiziksel hem de duygusal olarak bağlanmasını sağlar. Kardeşler aralarında kurdukları bağlar sayesinde birtakım güçler edinir ve bu güçleri ve becerileri diğer sosyal ilişkilerinde de kullanırlar (Aksoy ve Yıldırım, 2008). Kardeşlik, birey üzerinde yaşam boyu devam eden bir etkiye sahiptir ve iki bireyin arasındaki önemli bir bağdır (Dere, 2009).

Ailede engelli ya da yetersiz bir çocuğun varlığı ebeveynler kadar kardeşleri de etkilemektedir (Şenel, 1995). Engelli bir kardeşe sahip olmak, normal gelişim gösteren çocukların günlük yaşamlarında bazı sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir. Kaygı düzeyini ve engeli olan kardeşe olan tutumunu etkileyebilmekte, engelli kardeşe karşı kıskançlık, düşmanlık, suçluluk üzüntü, korku, utanç ve reddetmeye kadar farklı duygular hissetmesine yol açabilmektedir (Şenel, 1995; Aksoy ve Yıldırım, 2008;

Kalecik, 2013). Ayrıca, normal gelişim gösteren çocuk engelli kardeşin artan ihtiyaçları sebebi ile daha az ilgi görebilmekte, kardeşine bakmak gibi bir sorumluluğun yükünü taşıyabilmekte, aile içerisinde kardeş ve çocuk rolüne birde bakım verici rolü eklenebilmektedir (Şenel, 1995; Aksoy ve Yıldırım, 2008; Saban, 2010).

Normal gelişim gösteren çocuğun, engelli bir kardeşin varlığını kabullenmesi, buna uyum sağlama ve kardeşi ile olumlu ilişkiler içine girmesinde ailenin yapısı, ailenin engelli çocuğa karşı kabul edici tutumu, engelin fiziksel ya da zihinsel olmak üzere türü ve düzeyi gibi faktörler belirleyici konumdadır (Şenel, 1995). Kardeş ilişkisi çocuğun normal gelişim sürecinde kritik bir role sahiptir. Normal gelişim gösteren çocuğun zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini etkilemektedir. Otizmli çocuğun sosyal ve iletişim sorunları sebebi ile normal gelişim gösteren kardeşler risk altındadır (Eyüboğlu, Baykara ve Eyüpoğlu, 2017). Otizmli bir kardeşe sahip olmak normal gelişim gösteren çocukta hayal kırıklığı, şaşkınlık, üstünlük ya da eksiklik gibi niteliksel sorunlar, davranış ve kişilik sorunlarını ortaya çıkarabilmektedir (Üstündağ ve Bumin, 2014).

Normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşi kabullenmesi ve uyum süreci çocuk üzerinde kaygı verici bir etkiye sebep olabilmektedir. Bu durum her iki çocuğun benlik saygısını, gelişim sürecini ve zorluklarla mücadele etme becerilerini etkileyebilmektedir (Üstündağ ve Bumin, 2014; Girli ve Mutlu, 2015).

Bu çalışmada kardeşi otizmli olan ve tipik gelişim gösteren çocukların, benlik saygıları, stresle başa çıkma yolları ve kardeş ilişkileri incelenecektir. Bu nedenle araştırmanın problemini, İstanbul ili, Kartal, Maltepe ve Kadıköy ilçelerinde, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan üç resmi ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. sınıflarına okuyan 62 otizmli olmayan kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuk ve aynı ilçelerde bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden 42 otizmli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuğun benlik saygıları, stresle başa çıkma yolları ve kardeş ilişkileri oluşturmaktadır.

1.1. Otizm

Otizm, ilk olarak 1943'te Kanner tarafından, erken bebeklik döneminde başlayan, diğer insanlarla ilişkilerde yetersizlik, gecikmiş konuşma, dil anormallikleri, yineleyici davranışlar konusunda takıntı hali ile karakterize bir bozukluk olarak tanımlanmıştır (Osterling, Dawson ve Munson, 2002).

Soucy (1997) ise otizmin spesifik özelliklerini, entelektüel işlevlerin değişkenliği, eşit olmayan gelişim profili, sıra dışı cevaplar; başka bireylere veya kendine zarar veren davranışlar, kısıtlı, tekrarlayıcı ve kalıplaşmış davranış kalıpları, takıntılı rutinler ve ritüeller ile meşguliyetler; tekrarlayan motor davranışlar, çevrede meydana gelen değişikliklerden rahatsızlık duyma ve uyumak, tuvalet yapmak ve yemek yeme gibi davranış kazanımlarında zorlukların sıklıkla görülmesi şeklinde açıklamıştır (Mastrangelo, 2009). Konuşmaya akranlarına göre geç başlayan otizmliler genellikle konuşmayı başlatma, bir olayı aktarma veya diyalog şeklindeki iletişimi yürütme konusunda sınırlı kalmaktadır. Otizmli bireylerin önemli bir bölümü zamirleri ters kullanırlar (“ben” yerine “sen” kullanmak vb.) veya konuşma sırasında kendilerinden üçüncü tekil şahıs zamiri ile hitap ederler (Korkmaz, 2005).

Otizm, çocuğun yaşamının ilk üç senesinde belirtilerini gösteren ve yaşam boyu süren, toplumsal ilişkiler ve iletişim alanlarında yoğun bozukluk, iletişim kurma ve sosyal becerilerde sınırlılık olarak tanımlanır (Korkmaz, 2001). Otizm, bilişsel yeteneklerdeki, sosyal iletişim becerisindeki değişik bozukluklar ve tekrarlayan davranışlar ile kısıtlı ilgi alanları olarak karakterize edilen bir gelişimsel bozukluktur (American Psychiatric Association 2000; akt; Dempsey, Llorens, Brewton, Mulchandani ve Goin-Kochel, 2011). Bu davranış kalıpları 3 yaştan önce görülmeye başlar, kişiden kişiye değişir ve çok hafif ile ağır arasında tanımlanabilir (Carrillo, 2012).

Ebeveynlerin otizm algılarının araştırıldığı niteliksel bir çalışmada ise, anne babaların otizmi tanımlarken en sık verdikleri yanıt, sosyal iletişimsel davranışlarda bozukluktur. Bunun dışında, sosyal ilişkilerde sınırlılık, yineleyici davranışlar, iletişimde bozukluk şeklinde tanımlar olduğu belirlenmiştir (Töret, Özdemir ve Selimoğlu, 2014).

Otizm tanı ölçütleri Amerikan Psikiyatri Birliği DSM-IV tarafından; göz kontağı, yüz ifadesi ve beden dili gibi iletişim becerilerinde bozulma; akranlarının gelişimsel düzeyine uygun ilişki kuramama, başka insanlarla paylaşımda bulunma gereksinimi duymama, sosyal ilişkilerde karşılık vermeme, dilsel gelişimin akranlarından geri olması, hiç gelişmemiş olması veya sözel olmayan iletişimde sınırlılık; dil gelişimi yeterliyken iletişimi başlatma veya devam ettirmede bozukluk, tekrarlayan hareketlere takılma, olağandışı ilgi alanlarına sahip olma, tekrarlayan fiziksel hareketler, bazı nesnelere takılıp kalma ve nesneleri amacı dışında kullanma gibi belirtilerden en az altı maddenin bulunmasıyla açıklanmıştır.

Otizmli çocuklar 18-24. aylarda genellikle tipik gelişim gösteren çocuklardan farklı değilken, uyku düzeni, fiziksel temasa karşı isteksizlik, adını tanımama veya tepki vermeme gibi özelliklerden dolayı ebeveynler şüphelenir. Davranışsal olarak anlaşılabilen bir sorun olduğu için, çocuğun çok küçük olduğu dönemlerde bir problem olduğu anlaşılmayabilir. Ayrıca, ebeveynlerin bir kısmı çocukların öncesinde fiziksel temastan hoşlandıklarını ve jest-mimikleriyle bunu gösterdiklerini ama ilk yaşını doldurmalarıyla beraber gelişmesi gereken iletişim sisteminin durduğunu belirtmişlerdir (Vardarcı, 2011).

Tipik gelişim gösteren bebekler ses duyduğunda, insan yüzü gördüğünde, hareket eden nesneleri fark ettiğinde gülerken; otizmli çocukların ancak gıdıklandıklarında veya havaya hoplatıldıklarında güldükleri gözlemlenmiştir. Otizmli çocuklar insanlara olduğu gibi çevrelerindeki nesnelere de ilgisizdirler. Tipik gelişim gösteren bir çocuk önündeki nesneye ulaşıp almak isterken otizmli çocuk nesneye uzanmaya, almaya çalışmaz. İstediği bir şey olduğunda ağlamaya veya çığlık atmaya başlayan otizmli çocuk, yürümeyi öğrendiğinde, ebeveynlerinin elinden tutup istediği şeye doğru yönlendirir ancak bu sırada göz teması kurmaz (Darıca, Abidinoğlu ve Gümüşçü, 2005).

Otizm, çağımızdaki bilişsel yetersizlikler arasında zihinsel gerilikten sonra en çok görülen nörogelişimsel bozukluktur. Dünyada otizmin görülme oranı 88'de birdir. Türkiye'de de 88 çocuktan birinin otizmden etkilendiği varsayılmaktadır. Ayrıca, otizmin erkek çocuklarında görülme sıklığı, kızlar çocuklarında görülme sıklığından 4 kat daha fazladır (http://www.tohumotizm.org.tr/).

Smith (2007), otizm spektrum bozukluğu olan çocukların özelliklerini, anne baba ya da birincil bakım veren kişiyle bağlanmada ve yaşıtlarıyla ilişki kurmada sınırlılıklar, yaşıtlarıyla oyun kurma ve ortak çalışmalarda sınırlılıklar, empati vb. duygusal süreçleri anlama ve yönetmede sınırlılıklar, göz kontağı kurup sürdürebilme gibi dilsel olmayan iletişim yollarında sınırlılıklar, gerçek olmayan oyunlar kurma ve sürdürmede sınırlılıklar, diğer insanların duygu ve düşüncelerini anlamada sınırlılıklar şeklinde belirtmiştir (Gönen, 2014).

Otizmli çocuklar bazı nesnelere ve günlük rutinlere bağımlılık geliştirirler. Bu bağımlılıkların sekteye uğraması öfke nöbetlerine sebep olabileceği için aileyi en çok zorlayan alanlardan bir tanesi rutinlerdir (Korkmaz, 2003 akt: Ar, 2014).

Otizm, toplumsal etkileşim ve becerilerde kısıtlılık, yineleyici davranışlar, sınırlı aktivite ve ilgi repertuarının görüldüğü kalıcı bir gelişimsel bozukluktur (Türkoğlu, 2011). Otizmin en önemli belirtilerinden biri toplumsal iletişimdeki sınırlılıklar, diğer insanlarla ilişki kurmada yaşadıkları başarısızlıklardır. Yalnız kalan otizmli çocukların mutlu oldukları gözlemlenmiştir (Kanner, 1943; akt; Aygen, 2011). Otizmli çocuklar birbirinin aynı değildir, otizm heterojen bir bozukluktur. Çocuğun kendine özgü davranışları bile zamanla değişebilir (Lord ve ark. 2000; akt: Sencar, 2007). Genellikle kendi başlarına kalmayı tercih ettikleri, anne, baba ve kardeşleriyle ilişki kurmak için çabalamadıkları görülmektedir. Bu çocuklar etraflarında alıştıkları fiziksel düzenin değişmesine büyük tepkiler verebilirler. Ancak diğer bireylerle kuracakları iletişim otizmliler için önem taşımamaktadır (Darıca, Abidoğlu, Gümüşçü, 2005).

Normal gelişim gösteren çocukların iki yaşına geldiğinde hayal gücünün ortaya çıkması, hayal gücünü kullanarak oyuncaklarla hayali oyunlar oynamaya başlaması beklenir. Çocuğun oyun içerisinde bir başkasının rolünü üstlenmesi, diğer insanların duygu ve düşüncelerinin olduğu bilgisini geliştirmesine bağlıdır. Bu bilgiye "zihin kuramı" adı verilir ve doğuştan gelir, zamanla ortaya çıkar. Bu beceriler otizmli çocuklarda ya yoktur ya da ciddi biçimde bozukluk vardır (Wing, 2012). Bununla birlikte otizm belirtileri okul öncesi dönemdeki çocuklarda ileriki yaşlara göre daha belirsizdir. Dil gelişimi ve sosyal gelişim ile genel gelişimi birbirinden ayırmak daha güçtür (Marcus & Stone, 1993). Kesin tanı için kullanılabilecek nesnel bir yöntem olmadığı için çocuğun davranışlarının gözlemlenerek ve birincil bakım veren

bireylerden alınan gelişimsel öykü ile tanı konulmaktadır (Korkmaz, 2003; akt Karpat, 2011).

Otizm sosyo-ekonomik düzey, ırk, etnik köken fark etmeksizin her ülkede ortaya çıkabilen bir gelişimsel bozukluktur (Alpaytaç, 2007). Otizm, hayat boyu süren bir bozukluk olarak değerlendirilirken 1990'lı yıllardan itibaren farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Birçok farklı alanda ve farklı yöntemlerle yapılan çalışmalarda otizmin erkeklerde görülme sıklığının kızlardan 3-4 kat daha yüksek olduğu bilinmektedir (Mukaddes, 2013).

Otizm spektrum bozukluğun biyolojik temelli olduğunun düşünülmesinin sebepleri arasında, ayrıntılı nörolojik muayenelerde, normalin üstünde işlev kaybı ve nöbetler bulunmaktadır. Bununla ilgili yapılan araştırmalarda MRI ve PET gibi görüntüleme teknikleri kullanılarak beyin mekanizmaları kontrol edilir (Karadeniz, 2007).

1.2. Aile

Aile, toplumun temel yapı taşını oluşturan toplumsal bir kurumdur (Özşenol, Işıkhan, Unay, Aydın, Akın ve Hökçay, 2003). Toplumun en küçük sistemi ailedir. İnsanların soylarının devamı için yapılan evlilik, bireylerin tüm hayatını etkilediği için oldukça önemlidir. Aynı zamanda yeni bir aile oluştuğu için bireyin hayatında bir dönüm noktası olarak nitelendirilir (Sezen, 2005).

Çocuğun gelişimi ve eğitimi için en önemli rol ailenindir. Aile, çocuğun hayatla ilgili davranış örüntüleri, kurallar, roller ve temel alışkanlıklar gibi becerilerin temelinin oluştuğu yerdir (Top, 2009). Çocuğun ailesi ile kurduğu güçlü ilişkiler, hayatı boyunca çeşitli alanlarda iyi gelişim gösterebilmesinin ön koşuludur (Topaloğlu, 2011).

Aileye yeni bir bireyin katılması, ebeveynlerin hayatında yeniliğe ve ilişkilerde değişime neden olur. Ebeveynlerin birbirinden ve hayattan beklentisi, çevrelerinden beklentileri değişir. Bu durum aile içindeki işlevleri olumlu veya olumsuz yönde etkiler (Özşenol ve ark., 2003).

Aile için sağlıklı bir bebeğin dünyaya gelmesi bile stres yaratan, alışılması zor koşullar meydana getiren bir durumdur. Çocuğun engelli doğması, ailedeki alışılmış durumların ve ilişkilerin bozulmasına neden olabilmektedir. Sözgelimi engelli çocukların aileleri, çocuğun sorumluluğu ve bakımı konusunda fazla sorumluluk aldıkları için diğer aile fertlerine yeterince zaman ayıramamalarına, ihtiyaçlarını karşılayamamalarına sebebiyet vermektedir (Özşenol ve ark., 2003). Engelli çocuğun doğumuyla aile yaşamının sağlıklı bir biçimde sürmesini önleyen sorunlar çıkabilmektedir. Bu önlenmeler aile varlığının sürdürülmesini güçleştirmekte, aile üyelerinin ruhsal ve sosyal sağlığını bozabilmektedir (Top, 2009). Engelli bir çocuğa sahip olmak birçok sebepten dolayı stres vericidir (Moes, 1996; akt; Sencar, 2007). Aileye engelli bir bireyin katılması, engel türü fark etmeksizin, psikolojik durum, eğitim durumu, maddi durum, yaşam tarzı gibi alanlarda bir takım özel güçlükler getirir (Doğru ve Arslan, 2013). Ailede yaşanan stresin temeli iste ebeveynlerin çocuklarına karşı nasıl davranması gerektiğini ve çocuğun var olan yaşantılarını nasıl etkileyeceğini bilmemelerinin getirdiği endişedir (Darıca, Abidoğlu, Gümüşçü, 2005).

Sağlıklı bir çocuğun ebeveynlerinin toplumda karşılaştığı anne-baba rollerini içselleştirerek çocuklarını büyütmesi zor olmamaktadır. Fakat bebeğin engelli olması gibi kalıcı bir sağlık problemi, ebeveyn rollerinde de farklılıklar yaratmaktadır. Ebeveynler sağlıklı bir çocuğun doğumuyla birlikte gelecek değişimlerden çok farklı olarak özel hayatlarında, sosyal çevrelerinde, planlarında, iş hayatlarında ve aile işlevlerinde bazı değişiklikler yaşamaktadır (Gutman, 2002; akt; Kırbaş ve Özkan, 2013).

Gelişimsel yetersizliği olan bir çocuğu yetiştiren anne babalar, normal gelişmekte olan çocukların ebeveynleri tarafından paylaşılmayan zorluklarla karşılaşırlar. (Stoneman, 1997; akt; Abbeduto, Seltzer. Shattuck, Krauss, Orsmond ve Murphy, 2004). Aileye katılan bireyin engelli doğması veya ailede zaten engelli bir bireyin olması, aile üyelerinin normal aile yaşantısının değişmesine neden olabilmektedir. Bu ailelerin görevlerini ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirememelerinde iletişim eksikliği ve iletişim bozukluğundan kaynaklı aile sorunlarının etkili olduğu bilinmektedir (Bulut, 1993; akt; Doğru, Kaygılı, Alabay, Kuşçu ve Sarıkaya (2013).

Yapılan araştırmalarda engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin, psikolojik durumu üzerinde etkileri olduğu ve engelli çocukla devamlı bağımlı olmalarının, çocuğun özel

ilgiye ve eğitime ihtiyaç duymasının önemli ölçüde stres yarattığı saptanmıştır (Akkök, Aşkar ve Karancı, 1992). Doğru ve Arslan'ın (2008) yaptığı çalışmada ise, çocuğun yaşı ve aldığı eğitimin ebeveynlerin umutsuzluk düzeyini etkilediği bulunmuştur.

Aile beraber yaşayan insanların etkileşim sistemidir. Bu sebeple ailede engelli bir bireyin varlığı tüm aile üyelerini ve aile hayatını etkilemektedir (Taaniala ve ark., 2002; akt; Bek, Gülveren ve Şen, 2012). Klinik deneyimlerin de ortaya koyduğu gibi, ebeveynlerin engelli çocuğa dair sürekli kaygıları ve engelli çocuğun ihtiyaçlarının merkezde yer almasının sürekliliği, öteki kardeşi gölgede bırakabilir (Schuntermann, 2007).

Aile işleyişi, çeşitli kaynaklardan gelen ve aileyi farklı şekilde etkileyen stresten olumsuz etkilenebilir. Engelli kız ya da erkek çocuğa sahip olmak ebeveynler üzerinde baskı yaratabilir. Nitekim bazı araştırmalar, anne baba depresyonu, evlilik sorunları, ebeveyn intiharı ve yüksek terk etme oranları gibi engelli bir çocuğun yetiştirilmesinin olumsuz etkilerinin olduğunu göstermektedir. (Lobato, Faust ve Spirito, 1988).

Otizmli çocuklar, öğrendikleri bilgileri çevreye iletmede, genel duruma getirmede ve davranışsal sorunları kontrol altına almakta zorluk yaşamaktadırlar. Bu sebeple, akademik yeterlilik, sosyal ilişkiler ve fiziksel becerileri gelişmiş olsa dahi, çevreye iletmekte sınırlıdırlar. Çevredeki bireyler, çocukta bir gelişim göremediğinde, ebeveynleri suçlayıcı yaklaşımlarda bulunabilir (Aksaz, 1990).

Otizmli çocukların anneleri ile yapılan bir çalışmada, annelerin pek çoğunun durumun sürekli olmasından kaynaklı, eğitim, çocukların gelecek planlamaları ve sosyal hayat gibi alanlarda kısıtlamalar yaşadıkları için, otizmi yaşamlarını olumsuz etkileyen bir durum olarak algıladıkları belirtilmiştir (Güleç, Cihan ve Altın, 2014).

Küçüker'in (2001) yaptığı çalışmada, aile içinde engelli bir bireyin olmasının, kalıcı olarak yüksek strese neden olma ihtimalinin fazla olduğu, erken müdahale programlarının aileyi destekleyici olduğu ancak ebeveynlerin stres düzeylerinde anlamlı bir düşüş beklemenin gerçekçi olmayabileceğini saptamıştır.

Hiçbir ebeveyn çocuğunun otizmli doğabileceğini düşünmez. Bebek otizmli olarak dünyaya gelmeden veya ilerleyen yaşlarda tanı konmadan önce ebeveynlerin çoğu normal bir hayat düzenine sahiptir. Ancak otizmli bebek dünyaya geldiğinde veya

ilerleyen yaşlarda çocuğa tanı konduğunda ebeveynler kendilerini öngörmedikleri stresli ve üzgün bir yaşamın içinde bulurlar (Biltekin, 2002; akt; Çam ve Özkan, 2009).

Otizm spektrum bozukluğu semptomları gösteren bir çocuğun -çocuğun otizm spektrum bozukluğu teşhisi olup olmadığına bakılmaksızın- ebeveynleri için yüksek stres durumlarına maruz kalacağı öngörülebilir. Anne babanın stresi birçok olumsuz sonuç için risk oluşturduğundan, stresi önleyebilmek için otizm semptomlarının şiddetlenmesini beklemeden başlanacak erken tedavi çok önemlidir (Brei, 2014).

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ailelerinin yaşam kalitelerini etkileyen faktörlerin incelendiği araştırmada, çocukların babalarının eğitim seviyesinin, mesleklerinin ve çocuğun durumundan dolayı sosyal hayatlarında olan değişiklerin yaşam kalitelerini etkilediği ve ailelerin diğer otizmli çocuk yakınlarıyla zaman geçirmelerinin yaşam kalitesi alt boyut ortalamalarını da etkilediği saptanmıştır (Çam ve Özkan, 2009). Ailelerin stres düzeylerini azaltmak ve ailenin çocuğun durumu ile ilgili bilinçlenmesini sağlamak amacıyla, eğitici çalışmalar, psikolojik danışmanlık içeren çalışmalar ve sosyal destek çalışmaları gibi birçok alanda destekleyici çeşitli programlar yapılmıştır (Girli, 2004). Ailelerle yapılan eğitsel çalışmalardan sonra, ailelerin depresyon seviyelerinin düştüğü ve benlik saygılarında artma olduğu görülmüştür (Darıca, Abidoğlu ve Gümüşçü, 2005).

1.3. Kardeş İlişkileri

İnsanların doğdukları andan itibaren sosyal destek arayışları vardır. Fiziksel ve psikolojik olarak iyi hissedebilmek için güvendikleri arkadaşlara ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlarını en iyi karşılayan kişiler kardeşlerdir (Goetting, 1986; akt; Aksoy ve Yıldırım, 2008).

Ebeveynleri ile olan ilişkilerine kıyasla, kardeşler iletişim kurmak ve birbirlerinin problemlerini anlamak bakımından daha başarılı olabilmektedirler. Bunun dışında, cinsellik, günlük yaşamdaki sorunlar, sosyalleşme gibi farklı birçok alanda ebeveynlerine göre birbirlerini daha çok etkilemektedirler (Yavuzer, 1999).

Çocuklar için ebeveynlerin önemli olduğu kadar ebeveynler için de çocuklar oldukça önemlidir ve her anne babanın isteği çocuklarının normal gelişim gösteren ve mutlu birer birey olarak hayatlarını sürdürmesidir. Kardeşler ise genellikle toplumsal ve duygusal yakınlık gibi birçok ortak aile deneyimini paylaştıkları için, kardeş ilişkisi çocukların gelişimi için oldukça önemlidir Kardeş ilişkileri bireylerin sosyal ilişkilerini, bilişsel becerilerini, hayatı boyunca kuracağı tüm ilişkilerin niteliğini geliştirmek açısından büyük önem taşır. Bütün ilişkilerdeki gibi kardeşler arasında da zaman zaman sorunlar yaşanabilir. Kardeş kıskançlığı, üstün olma çabası, yetersizlik hissi kardeşler arasında en çok görülen sorunlar arasındadır *(Jegatheesan, K . ve Sage, K., 2014).*

Bunların dışında, normal gelişim göstermeyen kardeşe sahip çocukların yaşadığı sorunlar, normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklara kıyasla çok daha fazla olabilir (Kalecik, 2013). *Herhangi bir engele sahip olan birey ile yaşamak, özellikle engelli bireyin sosyal çevreye layık olmadığı düşüncesi baskın ise, ailenin kendisini izole etmesine ve yalnız hissetmesine neden olabilir. Kardeşler aile içinde farklı yetiştirilir ve engellilik durumu bu farkın belirleyici faktörü haline gelir (Burke, 2004).*

Otizmi çocukların kardeşleri, ebeveynlerin otizmli çocuğa çok zaman ayırması ve ilgi göstermesinden dolayı, ailenin geri kalan bireylerine yeteri kadar zaman ve ilgi ayıramaması gibi sorunlarla karşılaşır. Bunun dışında, otizmli olan çocuk agresif davranışlar sergileyebilir, oyuncaklara, farklı nesnelere ve en önemlisi tipik gelişim gösteren kardeşleri için özel olan eşyalara zarar verebilir. Anne babaların bu durumlarda dikkatli olması, tipik gelişim gösteren çocukları için ellerinden geleni yapmaları gerekir. Otizm dahil olmak üzere farklı engele sahip kardeşlerle yaşamanın çocuklar üzerindeki etkilerini araştıran birçok çalışmada çelişkili sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çocuklar durumdan olumsuz etkilenirken bazıları başa çıkabilmektedir. Otizmli kardeşe sahip çocukların çoğu, kardeşleriyle oynamaktan ve onlara destek olmaktan mutluluk duyar ve beraber zaman geçirmek ister. Engelli kardeşe sahip çocuklar genelde yaşlarının ötesinde bir olgunluğa sahiptir ve pek çoğu iş alanı olarak bakımla ilgili bir meslek seçer (Wing, 2012).

Otizmli kardeşe sahip çocukların öfke, anksiyete, depresyon, somatizasyon, stres gibi etkiler belirirken, ebeveyn-çocuk çatışması, ilişkilerinde bozulma gibi çeşitli davranış sorunları da gözlemlenmiştir (Begun, 1989, Boyce ve Barnett 1993, Gold

1993, Powell ve Gallagher 1993, Rodrique ve ark. 1994, Eisenberg ve ark. 1998, Fishman ve ark. 2000, akt; Erden ve Akçakın, 2001).

Kardeşlerden birinin otizmli olması halinde kardeş ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini belirten çalışmada Harris ve Glasberg (2003), otizmli olan kardeşinin beraber oyun oynamaya hiç ilgi göstermemesi halinde hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaşadığı için kardeşiyle ilişki kurma istediğinin son bulup, enerjisini diğer bireylere yönlendireceğini iddia etmiştir. Ayrıca, otizmli kardeşi olan çocukların anne-babaları tarafından ihmal edildiklerini düşünebildikleri, anne babasının otizmli kardeşiyle devamlı olarak ilgilenmelerinin kendisinin önemsenmediği anlamına geldiğini düşünebildiklerini ifade edilmiştir. Ancak otizmli kardeşi olan çocukların birçoğu bu durumla başa çıkabilmektedir ve çocuklarda davranış problemi çok nadir görülmektedir (Harris ve Glasberg, 2003; akt; Zoylan, 2005).

Engelli kardeşin bakımı veya bakımı için kendisine ihtiyaç duyulması, tipik gelişim gösteren kardeşin öfke yönetimini de etkilemiştir. Bu öfkeyi, saç çekilmesi, özel alanın yok edilmesi gibi sakıncalı davranışlar gösteren engelli kardeşlerinin, bu davranışları kötü niyetle yapmadıklarını kabul etmesiyle yönetebildiklerini ifade etmişlerdir. Yine de araştırmaya katılan çocukların %37'si, engelli kardeşlerinin öfkelerine suçluluk duyarak da olsa karşılık verdiklerini belirtmiştir (Wilson, Blacher ve Baker, 1989).

Otizmli çocukların kardeşlerinin, kardeş ilişkileri konusunda olumsuz etkilendiğini belirtilen çalışmada, küçük kardeşlerin, otizmli kardeşlerine ilişkin daha çok olumsuz duygu hissettiklerini ifade etmişlerdir (Mc Hale ve ark., 1986; akt; Kalecik, 2013).

Aileye katılan engelli çocuğun engelinin doğası gereği, aile içi ve kardeş ilişkileri etkilenir ve aile dinamikleri değişir. Dengelerin tekrar kurulması için zorlanılan bu dönemde, aile bireyleri birbirlerinden etkilenmektedir (Gargiulo, 1985; akt; Ahmetoğlu, 2004).

Kardeşlerin; güven duygusu, gelecek kaygıları ve var olan sorunlarının cevaplanması için engelli kardeşlerin durumları hakkında bilgi edinmeye ihtiyaçları vardır. Kardeşlerinin engelinin nedenini anlamakta zorluk yaşadıkları için, bu bilgiler

çocuklara net olarak aktarılmalıdır (Meyer, 1997; Meyer ve Vadasy, 2006; Moore vd., 2002; akt; Konuk, 2012).

Çocuklar engelli kardeşe sahip olmaya farklı şekillerde uyum sağlayabilmektedir. Uyum sağlamada yaşadıkları zorluklarda, ebeveyn ve aile faktörlerinin, kardeşlerin stresle başa çıkma deneyimlerinden daha güçlü bir belirleyici olduğu saptanmıştır. Yapılan çalışmalarda; kardeş uyum problemlerinin, düşük ebeveyn işlevselliğiyle, yüksek aile çatışmasıyla, yetersiz aile birlikteliğiyle, düşük problem çözme becerileriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Giallo ve Gavidia-Payne, 2006).

Bazı demografik değişkenlerin de kardeş algıları üzerinde bir etkisi olabileceği görülmüştür. Engelli çocuğa göre daha küçük olan normal gelişim gösteren çocuklar, kardeşlerine karşı kardeşlerine reddetme eğiliminde olmuşlardır. Yaş olarak küçük olan kardeşler ayrıca, küçükken, ailede kardeşlerinin geleceği hakkında daha fazla endişe duyduklarını ve daha az olumlu bir rol oynadıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca, daha büyük bir aile, normal gelişim gösteren çocuğun engelli çocuk hakkında daha az utanma duygusu yaşaması ve daha az yük olma duygusuyla ilişkili bulunmuştur (Kaminsky ve Dewey, 2001).

Zihinsel engelli çocukların kız ve erkek kardeşleriyle yapılan bir çalışmada, alt ve üst sosyoekonomik statülü aileler arasında, engelin açık ve rahat bir şekilde aile içinde tartışılması ile, tipik gelişim gösteren kardeşin engelli çocuğu kabulü arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Grossman, 1972; akt; Seligman, 1982).

Yapılan araştırmalarda, çocukların, kardeş ilişkilerine ilişkin değerlendirmelerinde, kardeşi yaygın gelişimsel bozukluğa sahip olan çocuklar, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklara göre, sıcaklık ve yakınlık alt alanındaki puanların daha asimetrik olduğu bildirilmiştir (Apalaçi, 1996). Ross ve Cuskelly'nin (2006) yaptığı araştırmada ise, kardeşi otizmli olan çocukların ortalama içselleştirme davranışı ve dışsallaştırma davranışı puanları olmasına rağmen, katılımcıların anneleri tarafından %40'ının önemli uyum sorunları yaşadıkları bildirilmiştir. Breslau (1981)'e göre, özellikle kız kardeşler, engelli kardeşlerle ilgili uyum sorunları konusunda daha büyük bir risk altındadırlar. Önce doğan kız çocukları, genellikle önce doğan erkek veya sonra doğmuş kız kardeşlerin bakımı için daha büyük bir sorumluluğa sahiptir.

Otizmli ve zihinsel engelli kardeşi olan çocuklarla yapılan bir araştırmada, tipik gelişim gösteren çocukların, kardeşlerinin engel türüne bakmaksızın kardeşleriyle ilişkileri hakkında oldukça olumlu söylemleri olduğu görülmüştür. Otizmli ve zihinsel engelli kardeşe sahip çocukların en azından ortalama olarak kardeşleriyle ilişkileri çok benzerdir. Daha ayrıntılı incelendiğinde, engelli kardeşi olan çocukların bir kısmının tepkilerinin oldukça değişken olduğu, ilişkilerini çok olumsuz tanımladıkları görülmüştür. Örneğin, tipik gelişim gösteren kardeşin engelli çocuğun geleceğine dair duyduğu endişeler ve ebeveynlerin engelli kardeşi kayırdığı algısı gibi daha olumsuz sonuçlar da saptanmıştır (McHale, Sloan ve Simeonsson, 1986).

Summers, Bridge ve Summers (1991), engelli kardeşe sahip çocuklar için olan destek gruplarının işlevselliğine inanmakta olup, yapılan çalışmalar sayesinde kardeşlerinin engelleriyle ilgili gerekli bilgileri alabildiklerini, duygu ve endişelerini diğer engelli kardeşi olan çocuklarla paylaşma fırsatı bulduklarını ifade eder.

1.4. Benlik Saygısı

Benlik saygısı İngilizcedeki "self-esteem" teriminden gelmiştir. Türkçede "benlik saygısı", "özsaygı", "kendine saygı" şeklinde tanımlanır. Benlik saygısı bireyin benliğinin duygusal alanından oluşur ve kişinin kendisini beğenme düzeyi olarak açıklanır (Cengil, 2009).

Benlik saygısı, bireyin kendini değerlendirmesi ile elde ettiği benlik kavramının onaylanmasıyla elde edilen beğenme derecesidir (Yörükoğlu, 2000). Altınsoy (1999), olumlu benlik bilincinin geliştirilebilmesi için, çocuğun koşulsuz sevgi ile büyütülmesi gerektiğini vurgular (Ocakçı ve Kürtüncü, 2004). Ailesi tarafından yeterli şefkat ve sevgi gören çocukların toplumca kabul gördüğü ve sosyal ilişkilerinde başarılı olduğu görülmektedir (Yavuzer, 1999).

William James (1890/2007)'e göre, kişiyi sahip olduğu şeylerin bütünü oluşturur ve bu onun benliğidir (Öksüz ve Ayvalı, 2012).

Kişinin kendisini değerlendirmesine ilişkin görüşlerinin tümü benlik kavramını oluşturur. Benlik saygısı ise, kişinin kendisini beğenme derecesi olarak tanımlanmıştır (Kulaksızoğlu, 1999). Özkan (1994) ise benlik saygısını, bireyin kendini

değerlendirmesi sonucunda şekillenerek, kendini kabul etmesiyle tamamlanır, şeklinde açıklar. Bireyin okuldaki başarısı, arkadaşlar arasındaki ilişkisi, kabul edilmesi, stresle baş etme becerisi gibi alanlar, benlik saygısının derecesinde etkilidir. Bireyin aile ve arkadaş ortamında kabul görmesi kişinin kendini sevme yetisini arttırır.

Benlik saygısını oluşturan benlik kavramıdır ve benlik saygısı düşük olan bireyler kendilerini yetersiz ve değersiz hissettiklerini ifade eder (Berent, 1994; akt; Gümüş, 2006). Benlik saygısı, kişinin kendi çabasını görmesi, gururlu ve başarılı hissetmesidir (Özkan, 1994). Benlik saygısı, bireyin kendini algılayış biçimidir ve motivasyon, davranış ve duygusal algılamaların etkisini tamamlar (Erbil, Divan ve Önder, 2006).

İlk ve orta çocukluk dönemi boyunca, sosyal çevrenin yanı sıra ailenin yaklaşımı da çocukların benlik kavramı ve benlik saygısının yükselmesinde önemli rol oynamaktadır (Frisby ve Tucker, 1993; akt; Sarı ve Cenkseven, 2008). Benlik kavramı sadece çocukluk döneminde gelişmez. Benlik kavramının oluşması yaşam boyunca elde edilen deneyimler ile gerçekleşir (Gander & Gardiner 2007). Bireyin kendisini algılaması, deneyimleri ve hedefleri de kişinin benlik kavramının oluşumunda etkilidir (Aydın, 1996). Benlik saygısı, bir bireyin kendi öz değerlerini değerlendirme olarak tanımlanmaktadır (Seifert & Hoffnung, 1991; akt; Heiken, 2012).

Kuzgun (2002)'a göre benlik saygısı, "*bireyin gerçek benliği ile ideal benliği arasındaki farkı değerlendirmesidir*". Bireyin sahip olduğu hali ile olmak istediği hal arasındaki fark, benlik saygısının düzeyidir. Gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki uyumsuzluk, davranış ve duygularını olumsuz etkiler. İkisi arasındaki fark arttıkça, iç gerilme ve çatışma meydana gelebilir (Öksüz ve Ayvalı, 2012). Düşük benlik algısının ve olumsuz duyguların en çok görüldüğü dönem ise, bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel değişimi en çok yaşadığı orta ergenlik dönemidir (Çelen, 2007).

Birey kendini değerlendirirken gerçekçi davranmalıdır ve olumlu olmalıdır. Olumlu benlik tasarımının oluşumu için, bireyin kabul görmesi ve bazı alanlarda kendini gerçekleştirmesi gerekir. Pole ve Hale, yüksek benlik saygısını, *"benlik kavramının sağlıklı olması"* olarak tanımlamıştır (Cooke, 1999; akt; Oktan ve Şahin, 2010).

Özsaygı, bireyin kendini değerlendirmesiyle ortaya çıkan benlik kavramını onaylamasıyla oluşan beğenidir. Birey kendisi hakkında tamamen olumsuz bir tutuma

sahip olabilir veya olumlu bulabilir. Kişinin kendi hakkında olumlu bir tutuma sahip olması, kendini sevmesi/saygı duyması için üstün özelliklerinin olması şart değildir. Özsaygı, bireyin kendini olduğundan daha altta ya da üstte görmeksizin kendinden memnun olma, kendini sevme, kendine güvenmeyi sağlayan bir durumdur (Otacıoğlu, 2009).

Erikson (1968), benlik saygısını, yaşamın gelişim evrelerinin her biriyle ilişkili olan görevleri başarılı bir şekilde ele alarak oluşan bir kimlik gelişimi işlevi olarak tanımlamıştır. Erikson'a göre benlik saygısı gelişen bireyler belirli bir kişilik bütünlüğe sahiptir. Bu insanlar sağlıklı kişiliğe sahip bireyler olup, kendi ortamlarını aktif olarak yönetir ve dış dünyayı doğru bir şekilde algılayabilirler (Güloğlu, 1999). Burns'e (1982) göre ise, kişiliğin bütünleşmesinde, kişinin motivasyonunu sağlamasında ve psikolojik sağlığının temelinde benlik saygısının önemli bir yeri vardır (Akt: Kaner, 2000).

Çocuğun koşulsuz sevgi ile büyümesi, ailesi tarafından kabul görmesi, sorumluluklarının bilincinde olması benlik saygısının olumlu yönde gelişmesi için gereklidir. Ailesi tarafından sevilen çocuk kendisini sevmeye, kabul etmeye ve değerli hissetmeye başlar. Olumsuz benlik saygısı geliştiren çocuklar ise, kendilerini değersiz bulmakta, yetersiz hissetmekte, inançları konusunda tutarsızlık yaşamakta ve karşılaştığı zorluklarla baş etmede zorluk yaşamaktadırlar (Çetinkaya, Arslan, Nur, Özdemir, Demir ve Sümer, 2006).

Bireyin benlik saygısının şekillenmesinde, bulunduğu sosyal çevrenin etkisi oldukça büyüktür. Bir çocuğun benlik kavramının dolayısıyla da benlik saygısının gelişimi, anne babasının, arkadaşlarının, öğretmenlerinin ve geri kalan tüm yakın çevresinin çocuğun kendisine ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarından doğrudan etkilenir (Göktaş, 2008). Benlik saygısı kritik bir öneme sahiptir. Çünkü eğer benlik saygısı düşük ise, benlik saygısının geliştirilmesi için birey yaşamsal başarısı üzerinde kendiliğinden bir etki yaratmalıdır (Baumeister, Campbell, Krueger ve Vohs, 2003).

Ebeveynlerin çocukları ve kişilik özellikleri hakkındaki düşünceleri ve çocukların davranışları karşısında ebeveynlerinden aldıkları geribildirimler, çocukların benlik gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle çocukların benlik gelişimleri ve kendilerine olan bakış açılarının gelişmesi üzerinde ebeveynlerin etkisinin büyük önemi olduğu düşünülmektedir. Ek olarak, akranların etkilerinin benlik gelişimi üzerindeki

öneminin, geç çocukluk döneminden ergenliğe doğru ilerledikçe önem kazandığı belirlenmiştir (Harter, 2007).

Bireyler grup içinde kendi kendini doğrulayan geribildirim aldıklarında (yansıyan değerlendirmeler ve sosyal karşılaştırmalar yoluyla), grubun içindeki diğerleri tarafından kabul edilen ve değer verilen duyguları güçlendirilir, giderek artan benlik saygısına sahip olabilirler (Brown, Lohr 1987; Burke; Stets akt: Cast ve Burke, 2002).

Apalaçi'nin (1999) yaptığı çalışmada, yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşleri, tipik gelişim gösteren çocukların kardeşlerine göre depresyon alt ölçeğinde daha yüksek puanlar alırken benlik kavramı alt alanında daha düşük puanlar almışlardır.

Ferrari'nin (1984) çalışmasında, erken yaşlarda tanı alan ve daha fazla beraber "kardeş zamanı" geçiren çocukların, geç tanı alanlara göre daha düşük düzeyde davranış problemi olduğunu ve daha iyi düzeyde benlik saygılarının olduğu saptanmıştır (Bågenholm ve Gillberg, 1991).

1.5. Stresle Başa Çıkma

Stres, her yaştan bireylerin karşılaştığı bir kavramdır. Stres psikolojik olarak, bireye özel ve bireysel bütünlüğü zorlayan durumlar olarak nitelendirilir (Baltaş, 2002). Stresin tanımı kişiden kişiye değişmekle birlikte, belirtileri fiziksel, duygusal, zihinsel ve davranışsal olmak üzere dört ana başlıkta toplanabilir (Deniz ve Yılmaz, 2005).

Stres birçok yolla tanımlanabilmektedir. Bunlardan biri, rutin olanın değişmesi veya meydan okuma ile karşılaşıldığında ortaya çıkan belirsizlikle ilgilidir. Atkinson'a göre stres, tehdit olarak algılanan bir olayla nasıl başa çıkacağımızdan emin değilken ortaya çıkar (Burke, 2004). Kişinin stresli durumlar karşısında verdiği tepkilere göre, stres için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Dıştan kaynaklanan, içten kaynaklanan, alışılmamış uyaranların oluşturduğu gerilim durumu olarak belirtilir. Stres karşısında kişinin vereceği tepkileri şekillendiren çok fazla etken vardır. En önemli etkenlerden biri kişilik yapısıdır. Bunun dışında düşünce yapısı, sosyal ve kültürel çevre, sosyal

paylaşımları ve ekonomik durumu da bu tepkileri etkilemektedir (Aydın ve İmamoğlu, 2001).

Engelli kardeşlerin özel durumlarından dolayı gereksinim duydukların ek bakım sorumlulukları, engelinin güçlülüğü, ebeveynlerin engelli çocuğa yönelik tutumları, engelli kardeşin normal gelişim gösteren çocuğa yönelik öfke duyması gibi birçok sorun, tipik gelişim gösteren çocuklar için büyük bir stres kaynağıdır (Seligman, 1982).

Down sendromlu çocukların kardeşleriyle yapılan bir çalışmada, ailedeki diğer kız veya erkek çocukların, özellikle sosyoekonomik düzeyin düşük olduğu durumlarda, çok fazla karmaşık dezavantajları olduğu bulunmuştur. Çok sayıda kardeşi olan erkek çocukların, sosyoekonomik düzeyi düşük olan bir evde yetiştirilmesi, var olan streslerine karşı daha duyarlı olduklarını göstermiştir (Gath, 1974). Engelli bir çocuğun varlığı aile içinde ciddi bir stres kaynağı olabilir ve kardeş ilişkileri derinden etkilenir. Çocuğun özel bir durumu olması, hayat boyu ailenin parasını, dikkatini ve desteğini gerektirir (Jefferson, 2006).

McCubbin ve Figley (1983), zihinsel engelli çocuğa sahip olmanın kardeşler arasındaki ilişkileri etkilediği gibi bu stresli durumun aile sistemini de değiştirdiğini belirtmiştir. Araştırmacıların çoğu, zihinsel engelli çocuğu olan ailelerdeki kardeş ilişkilerinin aynı zamanda çocuğun akranlarıyla olan ilişkilerinde de önemli bir etkiye sahip olabileceğine inanmaktadır. Aile işleyişi çeşitli kaynaklardan gelen ve aileyi farklı şekilde etkileyen stresten olumsuz etkilenebilir (Lobato, Faust ve Spirito, 1988).

Yapılan araştırmalar, engelli bir kardeşin tipik gelişim gösteren kardeş üzerinde strese yol açabileceğini göstermektedir. Şenel ve Akkök'ün yaptığı araştırmada, engelli kardeşe sahip çocukların stres seviyesi normal gelişim gösteren çocuklara göre daha yüksek bulunmuştur. Türkiye'de engelli bireyler uygun bir okul ve profesyonel yardım bulma konusunda zorluklar yaşayabilmektedir. Ebeveynlerin ölümünden sonra engelli kardeşlerin ihtiyaçlarına çözüm bulması gereken ilk kişi tipik gelişim gösteren kardeş olacağı için, stres düzeyleri yüksek olabilir (Şenel ve Akkök, 1996).

Stresle başa çıkma, bireyin stresli taleplere veya olaylara karşı başvurduğu aktif veya pasif davranışları kapsar (Orsmond, Kuo & Seltzer, 2009; akt; Carrillo, 2012). Stresle başa çıkma davranışsal ve bilişsel çabalar olarak nitelendirilir. Kişisel bilgi sürecinden geçmesi bilişsel çabasını ifade eder. Stres kaynağına yönelik aktif

davranışlar sergilemesi veya duygusal bir şekilde yaklaşarak pasif olarak stresin tehdit seviyesini azaltma yolunda gitmesidir (FoIkman & Lazarus, 1988; Özbay & Şahin, 1997; Deniz ve Yılmaz, 2005).

Holroyd ve McArthur'un (1976) yaptığı araştırmada, farklı türden engele sahip çocuğu olan anne babalara göre, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların anne babaları daha fazla stres yaşamaktadır (Öztürk, 2017). Anne babalar, çocuğun özel durumu ile ilgili doğru bilgiye sahip olamama, maddi olarak yetememe, otizmli çocuktan dolayı ailedeki rollerin değişmesi, ebeveynlerin kendilerine ve diğer aile üyelerine yeterli zamanı ayıramaması gibi nedenlerden dolayı sosyal çevrelerindeki bireylerin değişen bakış açıları ve davranışlarıyla beraber birçok problemle karşılaşırlar (Kaytez, Durualp ve Kadan, 2015).

Otizmli çocuğu olan aileler çocuğun bu özel durumunu kabul edene kadar bazı aşamalardan geçerler. Bunlar birincil tepkiler (şok, kabul etmeme, acı çekme ve depresyon), ikincil tepkiler (suçluluk hissetme, kararsızlık, kızma, utanma-mahcup olma), üçüncül tepkiler (pazarlık yapma, uyum sağlama ve her şeye yeniden başlama) şeklinde üç başlıkta toplanabilir. Ailelerle yapılan rehberlik çalışmalarının esas amacı, ebeveynlerin duydukları kaygıyı olabildiğince azaltmaktır (Darıca, Abidoğlu ve Gümüşçü, 2005).

Stresle başa çıkma yollarının sınıflandırılmasında, bireyin kendini iyi hissetmesi veya kendini kötü hissetmesini engellemek için geliştirdiği stratejileri kullanması dikkate alınmıştır (Ballı ve Kılıç, 2016).

Gamble ve McHale (1989) tarafından yapılan çalışmada, normal gelişim gösteren çocukların, kardeşlerine kızgın oldukları zamanlarda 16 farklı başa çıkma stratejisi kullandıkları tespit edilmiştir. Engelli çocukların kardeşleri, stresle başa çıkmak için daha çok **"other-directed cognitions''** (örn; başka bir bireyi suçlama) yı kullanmaya eğilimli oldukları belirlenmiştir (Ross & Cuskelly, 2006).

Lazarus ve Folkman (1984), başa çıkma stratejilerini, problem temelli başa çıkma ve duygu temelli başa çıkma olarak iki ana başlıkta açıklamıştır. Problem temelli başa çıkma; tehdit edici olayın kaynağındaki problemi çözme yolunda stres unsurlarını doğrudan değiştirmeye yönelik etkinlikler içerir ve kendini kontrol altında tutma,

sorumluluk kabul etme, planlı problem çözme gibi davranışları kapsar. Duygu odaklı başa çıkma ise, stresin meydana getirdiği olumsuz duyguları kontrol altına almaya ve olumlu yönde odaklanmaya yönelik etkinlikleri içerir ve kaçma-kaçınma, inkar, sorundan uzak durma ve sorunla meşgul olmama gibi davranışları kapsar (Terzi ve Çankaya, 2009).

1.6. Problem

Araştırmada, "Kardeşi otizmli olan ve olmayan çocukların kardeş ilişkileri, benlik saygıları ve stresle başa çıkma yolları bakımından farklılık var mıdır?" sorusuna ve aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların;

1. Stresle baş etme yolları, planlı problem çözme, sosyal destek arayışı, kendine saklama, kaçınma, sorumluluğu kabul etme, kadercilik, doğaüstü güçlere inanış-batıl inançlar alt boyutlarında farklılık göstermekte midir?

2. Benlik saygıları, davranış, zeka ve okul durumu, fiziksel görünüm, kaygı, gözde olma, mutlu ve hoşnut olma alt boyutlarında farklılık göstermekte midir?

3. Kardeş ilişkileri sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç boyutu, çatışma boyutu, rekabet alt boyutlarında farklılık göstermekte midir?

Otizmli kardeşe sahip olan çocukların;

4. Stresle baş etme yolları cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?
5. Benlik saygıları cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?
6. Kardeş ilişkileri cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların;

7. Stresle baş etme yolları cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?
8. Benlik saygıları cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?
9. Kardeş ilişkileri cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir?

a. Araştırmanın Amacı

Ailede, engelli bir çocuğun varlığı anne, baba kadar kardeşleri de etkilemektedir. Ailedeki engelli çocuğun, bedensel, zihinsel ve sosyal sorunları sebebi ile artan ihtiyacını karşılamaya çalışan ebeveynler ailedeki normal gelişim gösteren çocuğun ihtiyaçlarına yetişememekte ve istemeyerek de olsa ikinci plana itebilmektedir. Bu durum normal gelişim gösteren çocuk tarafından önemsenmeme, değer verilmeme gibi olumsuz olarak algılandığı gibi bazen de çocuk tarafından engelli kardeşinin gereksinimlerinin daha önemli olduğu, onun kendisinden daha çok yardıma ve desteğe ihtiyacı olduğu şeklinde hoşgörülü ve anlayışla karşılanabilmektedir. Engelli kardeşin varlığı normal gelişim gösteren çocuğu olumlu ve olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Literatürdeki engelli kardeşe sahip çocuklarla yapılan çalışmalar incelendiğinde zihinsel engelli (Saban, 2010; Aykara, 2015), otizimli (Bek, 2006; Dere, 2009), farklı engele -öğrenme güçlüğü, mental retardasyon, serebral palsi, down sendromu ve otizm- sahip çocuklar (Yıldırım, 2005) ve normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri (Yıldırım, 2005), benlik saygısı ve kaygı durumu (Saban, 2010), yaşadıkları sorunlar (Kalecik, 2013), kardeşlerini kabul etme durumları (Aksoy ve Yıldırım, 2008) konularının incelendiği görülmektedir. İncelemeler sonucu stresle baş etme yolları, kardeş ilişkileri ve benlik saygılarını aynı anda inceleyen bir araştırmaya rastlanmamış olup, bu araştırma ile otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkileri bakımından karşılaştırmak amaçlanmıştır.

a. Araştırmanın Önemi

Otizm, her ne kadar yaşla ve olgunlaşma ile semptomlarının sıklığında ve şiddetinde değişiklik gösterme eğilimine sahip olsa da yaşam boyu süren kronik bir bozukluktur. Otizmin kronik olma doğası gereği farklı düzeylerde sosyal, iletişimsel ve zihinsel gelişim geriliği ve buna bağlı sorunlar yaşayan otizmli bireyler yaşamları boyunca çevresindeki bireylerin desteğine ihtiyaç duyarlar (Alagözoğlu, 2016; Şener ve Özkul, 2013). Yetersizliği olan bir çocuğa sahip aileler normal çocuklu ailelere göre yetersizlikle baş edebilmek için daha fazla gayret içerisine girerler ve daha fazla sorumluluk almak durumunda kalırlar. Bu sorumluluklar aile bireylerinin rollerinde değişikliklere yol açar ve yetersizlikle birlikte artan ihtiyaçlar ve sorumluluklar, yeni rollere uyum sağlama çabası çeşitli kaygıları da yol açabilmektedir. Özellikle normal gelişim gösteren kardeşler, diğer aile bireyleri kadar bu durumdan etkilenirler. Ailedeki normal gelişim gösteren çocuklar çoğu zaman yeterince ilgi görmedikleri hissedebilirler (Şenel, 1995).

Bu araştırmanın önemi aileler, kardeşler ve ilgili alanda çalışanlar açısından aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Bu çalışma, normal gelişim gösteren çocukların otizmden nasıl etkilendiklerini, ne gibi sorunlar yaşayabileceklerini, yaşanması muhtemel sorunlarla baş etmelerinde anne babadan alacakları desteğinin önemini ve normal gelişim gösteren çocukların da aile desteğine ihtiyaç duyduklarını göstermesi açısından ailelere farkındalık kazandırabilir. Ayrıca aileler, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşi sebebi ile yaşadığı içsel ve dışsal çatışmaları konusunda farkındalık kazanmalarına, duygu düşüncelerinin kolayca ifade edilmesi için çocuklarını destekleyebilmelerine yardımcı olabilir.

Kardeşlik olgusunun, bireyin kişilerarası ilişkiler ve iletişim sürecinin gelişimine olan katkısı sebebi ile otizmli kardeşe sahip kardeşlerin otizmli kardeşin zihinsel, duygusal ve sosyal yetersizliğin olumsuzluklarını azalmada ne kadar etkili olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Otizmli bir kardeşe sahip olmanın kardeşler üzerinde nasıl bir baskıya sebep olduğunu göstermesi, aile içerisinde başta yetersizliği olan çocuklar olmak üzere anne, baba ve normal gelişim gösteren çocukların da ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi gerektiği, ailenin tüm bireyleri ile birlikte bir bütünlük içerisinde ele alınması gerektiği

konusunda ilgili alanda çalışan kişilere farklı bir bakış açısı sağlaması açısından önemlidir.

Ayrıca, araştırmada elde edilen bulguların yeni araştırmalara ortam hazırlayacağı ve kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

1.7. Varsayımlar ve Sınırlılıklar

1. Araştırmaya dahil edilen çalışma grubunun evreni temsil ettiği,
2. Araştırma katılımcılarının veri toplama araçlarını samimi ve doğru olarak cevaplandırdıkları varsayılmıştır.

BÖLÜM 2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma yöntemlerinden, nicel araştırma yöntemlerine uygun olarak planlanan bu çalışma temel olarak, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkilerin bakımından karşılaştırmayı amaçladığından ve mevcut durumu ortaya koymaya çalıştığından ilişkisel tarama modeline uygun olarak düzenlenmiştir.

"Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez" (Karasar, 2009).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında İstanbul İli ilçelerinden Maltepe, Kartal ve Kadıköy'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan üç resmi ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. Sınıflarında okuyan 62 otizmli olmayan kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuk ve aynı ilçelerde bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden 42 otizmli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuk oluşturmaktadır. Bu çalışma grubunu oluşturan, toplam 104 öğrencinin demografik/kişisel bilgiler aşağıda, Tablo 1 ve Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 1 Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin kişisel bilgilerine ilişkin dağılım

Değişken	Grup	Otizmli k. olan (n=42)		Otizmli k. olmayan (n=62)		Genel (N=104)	
		f	*%*	*F*	*%*	*f*	*%*
Yaş	11 yaş	9	21,4	13	21,0	22	21,2
	12 yaş	17	40,5	15	24,2	32	30,8
	13 yaş	8	19,0	13	21,0	21	20,2
	14 yaş	8	19,0	21	33,9	29	27,9
Cinsiyet	Kız	23	54,8	35	56,5	58	55,8
	Erkek	19	45,2	27	43,5	46	44,2
Kardeşin cinsiyeti	Kız	18	42,9	22	35,5	40	38,5
	Erkek	24	57,1	40	64,5	64	61,5
Annenin mesleği	Emekli	-	-	1	1,6	1	1,0
	Çalışmıyor	3	7,1	1	1,6	4	3,8
	Serbest meslek	2	4,8	10	16,1	12	11,5
	Ev hanımı	30	71,4	39	62,9	69	66,3
	Memur	7	16,7	10	16,1	17	16,3
	Boş	-	-	1	1,6	1	1,0
Babanın mesleği	Emekli	-	-	2	3,2	2	1,9
	Çalışmıyor	1	2,4	-	-	1	1,0
	Serbest meslek	12	28,6	22	35,5	34	32,7
	İşçi	21	50,0	28	45,2	49	47,1

	Memur	8	19,0	7	11,3	15	14,4
	Boş	-	-	3	4,8	3	2,9
Annenin eğitim durumu	İlkokul	12	28,6	21	33,9	33	31,7
	Ortaokul	9	21,4	20	32,3	29	27,9
	Lise	15	35,7	13	21,0	28	26,9
	Lisans	6	14,3	4	6,5	10	9,6
	Yüksek lisans	-	-	4	6,5	4	3,8
Babanın eğitim durumu	İlkokul	6	14,3	17	27,4	23	22,1
	Ortaokul	9	21,4	15	24,2	24	23,1
	Lise	19	45,2	22	35,5	41	39,4
	Lisans	8	19,0	2	3,2	10	9,6
	Yüksek lisans	-	-	5	8,1	5	4,8
	Boş	-	-	1	1,6	1	1,0
Kendine ait oda	Evet	29	69,0	43	69,4	72	69,2
	Hayır	13	31,0	19	30,6	32	30,8

Tablo 2 Çalışma grubunu oluşturan öğrenciler ve anne babalarının yaş değişkenine ilişkin betimsel istatistikler

Grup	Değişken	En Düşük	En Yüksek	$\overline{X}$	ss
Otizmli kardeşi olan (n=42)	Yaş	11	14	12,36	1,03
	Kardeşin yaşı	3	21	9,69	5,03
	Annenin yaşı	28	44	35,40	4,19
	Babanın yaşı	29	47	38,52	4,02
Otizmli kardeşi olmayan (n=62)	Yaş	11	14	12,68	1,16
	Kardeşin yaşı	2	32	12,97	6,50
	Annenin yaşı	31	50	38,95	4,72
	Babanın yaşı	35	55	42,97	4,28
Genel (N=104)	Yaş	11	14	12,55	1,11
	Kardeşin yaşı	2	32	11,62	6,13
	Annenin yaşı	28	50	37,48	4,82
	Babanın yaşı	29	55	41,14	4,70

Araştırmaya katılan, otizmli kardeşi olan ve olmayan tipik gelişim gösteren öğrencilerin demografik özellikleri ayrı ve genel olarak Tablo 1 ile Tablo 2'de özetlenmiştir. Devam eden açıklamalarda tüm öğrencilere (N=104) ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin yaşı 11 ile 14 arasında değişmekte olup genel yaş ortalaması 12,55±1,11 olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin %55,8'i kız ve %44,2'si erkektir. Bu öğrencilerin %38,5'i kız ve %61,5'i erkek olup ortalama kardeş yaşı 11,62±6,13 olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin annelerinin büyük bölümü (%66,3) ev hanımı olup ortalama yaşları 37,48±4,82'dir. Öğrencilerin babalarının ise %47,1'i işçi, %32,7'si serbest meslek sahibi, %14,4'ü memur, %1,9'u emekli iken %1,0'i çalışmamaktadır ve ortalama yaşları 41,14±4,70 olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin annelerinin eğitim durumu sırasıyla; %31,7'i ilkokul,

27,9'u ortaokul, %26,9'u lise, %9,6'sı lisans ve %3,8'i yüksek lisans mezunu olarak belirtilmiştir. Öğrencilerin babalarının eğitim durumları da annelerinin eğitim durumuna benzer bir dağılım göstermektedir; %22,1'i ilkokul, 23,1'i ortaokul, %39,4'ü lise, %9,6'sı lisans ve %4,8'i yüksek lisans mezunudur. Son olarak, araştırmaya katılan öğrencilerin %69,2'sinin kendine ait bir odası varken, %30,8'inin kendisine ait bir odası yoktur.

2.3. Veriler ve Toplanması

Bu araştırmada veri toplama araçları olarak, bir kişisel bilgi formu, stresle baş etme yolları ölçeği, benlik kavramı ölçeği ve kardeş ilişkileri anketi kullanılmıştır.

Araştırmaya başlama ve veri toplama sürecini gerçekleştirmek üzere, T.C. Maltepe Üniversitesi Etik Kurulu'ndan yazılı onay alınmıştır. Veri toplama araçları, belirlenen okulların rehber öğretmenleri eşliğinde, araştırmaya gönüllü olarak katılacak öğrencilere dağıtılmış, cevaplama süreleri ortalama 25-30 dakika olarak ölçülmüştür. Katılımcılara, araştırmanın gönüllülük esasına dayandığı, istedikleri zaman bırakabilecekleri ve isim-soy isimlerinin gizli kalacağına yönelik açıklamalar, "Onam Formu"nda yapılmıştır. Onam Formunu imzalayan öğrencilere, Kişisel Bilgi Formu, Kardeş İlişkileri Anketi, Benlik Saygısı Ölçeği ve Stresle Baş Etme Yolları Ölçeği uygulanmıştır.

Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilere, den, Kişisel Bilgi Formu, Stresle Baş Etme Yolları Ölçeği, Benlik Kavramı Ölçeği ve Kardeş İlişkileri Anketi ile toplanan verilerin tümü, SPSS for Windows 23.0 paket programı ile çözümlemeye tabi tutulmuştur.

2.3.1 Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu ile, çalışmaya katılan öğrencilerin kişisel/demografik özelliklerini öğrenmek üzere araştırmacı tarafından geliştirilen ve Tablo 1 ile Tablo 2'de sonuçları özetlenen, toplam 11 soru vardır.

2.3.2 Stresle Baş Etme Yolları Ölçeği

Çalışmada, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme becerilerini değerlendirmek üzere Folkman ve Lazarus (1985) tarafından geliştirilen ve Türkçe formunun psikometrik özelliklerine ilişkin geçerlilik-güvenilirlik çalışması Durak ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan Stresle Baş Etme Yolları Ölçeği (Ways of Copping Questionnaire) kullanılmıştır. 5'li likert tipi '1' (Hiçbir zaman kullanmıyorum) ile '5' (Her zaman kullanıyorum' arasında değerlendirilen 31 maddeye sahip ölçek, değişik stresli durumlarda kullanılan toplam yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin sadece 31 numaralı, son maddesi ters madde olarak düzenlemiştir. Durak ve diğerleri (2011) ölçeğin alt boyut güvenirlik katsayılarını (α) .67 ile .83 arasında bulmuşlardır. Ölçeğin alt boyutları (faktörleri) ve boyutları meydana getiren maddeler aşağıdaki gibidir;

1. Planlı problem çözme (Planful problem-solving): 3, 7, 16, 21, 25 ve 30 numaralı maddeler.
2. Sosyal destek arayışı (Seeking social support): 2, 12, 17 ve 27 numaralı maddeler.
3. Kendine saklama (Keep to self): 1, 11, 14 ve 29 numaralı maddeler.
4. Kaçınma (Escape-avoidance): 5, 8, 15, 19 ve 24 numaralı maddeler.
5. Sorumluluğu kabul etme (Accepting responsibility): 9,13, 26 ve 31 numaralı maddeler.
6. Kadercilik (Seeking refuge in fate): 4, 10, 20 ve 23 numaralı maddeler.

7. Doğaüstü güçlere inanış - Batıl inançlar (Seeking refuge in supernatural forces): 6, 18, 22 ve 28 numaralı maddeler.

Ölçeğin alt boyutlarından alınan puanın yüksekliği o baş etme yolunun kullanım düzeyini ifade etmektedir.

Stresle Baş Etme Yolları Ölçeğinin bu çalışma için uygun olup olmadığı bir madde analizi ile yeniden güvenirlik katsayılarına bakılarak incelenmiştir. SBEYÖ'nin alt boyutlarında yer alan maddelerin güvenirlilik analizleri için *Alpha* modeli kullanılmıştır. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin alt boyutlarının güvenirliliği aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir.

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek/boyut güvenilir değildir,

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin/boyutun güvenilirliği düşük,

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek/boyut oldukça güvenilir, ve

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek/boyut yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2006: s. 405).

Tablo 3 Stresle Baş Etme Yolları Ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi

Boyut	**Madde**	**Madde-Toplam Korelasyonu**	**Madde Silindiğinde Cronbach α**	**Boyuta İlişkin Cronbach α**
Planlı problem çözme	sbeyo3	0,416	0,737	0,753
	sbeyo7	0,521	0,709	
	sbeyo16	0,528	0,709	
	sbeyo21	0,529	0,707	
	sbeyo25	0,568	0,696	
	sbeyo30	0,396	0,743	
Sosyal	sbeyo2	0,429	0,538	0,625

destek arayışı	sbeyo12	0,344	0,599	
	sbeyo17	0,346	0,608	
	sbeyo27	0,535	0,477	
Kendine saklama	sbeyo1	0,328	0,692	0,697
	sbeyo11	0,507	0,618	
	sbeyo14	0,623	0,537	
	sbeyo29	0,483	0,632	
Kaçınma	sbeyo5	0,430	0,466	0,671
	sbeyo8	0,182	0,603	
	sbeyo15	0,515	0,408	
	sbeyo19	0,267	0,547	
	sbeyo24	0,309	0,534	
Sorumluluğu kabul etme	sbeyo9	0,661	0,611	0,745
	sbeyo13	0,776	0,536	
	sbeyo26	0,581	0,662	
	r_sbeyo31*	0,192	0,735	
Kadercilik	sbeyo4	0,716	0,520	0,719
	sbeyo10	0,598	0,612	
	sbeyo20	0,426	0,712	
	sbeyo23	0,355	0,705	
Batıl inanış	sbeyo6	0,503	0,785	0,793
	sbeyo18	0,704	0,699	
	sbeyo22	0,641	0,723	

sbeyo28	0,586	0,751

**Ters çevrilmiş madde*

Tablo 3'de yedi alt boyuttan oluşan Stresle Baş Etme Yoları Ölçeği için yapılan güvenirlilik analizi sonucu verilmiştir.

Stresle Baş Etme Yoları Ölçeğinin ilk alt boyutu olan ve 6 maddeden oluşan "Planlı problem çözme" boyutuna ait genel güvenirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) α=0,753; 4 maddeden oluşan "Sosyal destek arayışı" alt boyutu için α=0,625; 4 maddeden oluşan "Kendine saklama" alt boyutu için α=0,697; 5 maddeden oluşan "Kaçınma" alt boyutu için α=0,671; 4 maddeden oluşan "Sorumluluğu kabul etme" alt boyutu için α=0,745; 4 maddeden oluşan "Kadercilik" alt boyutu için α=0,719 ve yine 4 maddeden oluşan "Batıl inanış" alt boyutu için α=0,793 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçeğin alt boyutlarını oluşturan maddelerin arasında güvenirliğin yeterli ve yüksek olduğunu göstermektedir.

Stresle Baş Etme Yoları Ölçeğinin alt boyutları için yapılan madde analizleri sonrası alt boyutların güvenirlilik düzeylerinin bu araştırma için de yeterli olduğu anlaşılmıştır.

2.3.3 Benlik Kavramı Ölçeği

Araştırmaya katılan öğrencilerin benlik saygı düzeylerini belirlemek üzere, 1964 yılında Piers ve Haris tarafından 9-16 yaş grubu çocukları için geliştirilen ve Çataklı ile Öner (1996) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan Piers-Harris Çocuklar için Öz-Kavram Ölçeği (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale) kullanılmıştır. Kendim Hakkımdaki Düşüncelerim adıyla da kullanılan, toplam 80 madde ve altı alt boyuttan meydana gelen ölçeğin maddeleri çalışmaya katılanlar tarafından 'evet' veya 'hayır'

olarak değerlendirilmekte olup her doğru cevap için ‘1’ puanı verilir. Araştırmacılar tarafından Kuder Richardson 20 tekniği ile güvenirliği hesaplanan ölçeğin alt boyutlar için güvenirlik katsayıları .81 ile .89 arasında olduğu bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutları ve bu alt boyutlarda yer alan maddeler aşağıdaki gibidir;

1. Davranış ve uyum/uyma: 15, 18, 21, 25, 30, 33, 34, 43, 54, 57, 62, 65, 66, 73, 75 ve 76 (Çocuğun sosyal yaşamında uyumlu davranışlarına yönelik konuları içeren toplam 16 madde),
2. Zekâ ve okul durumu: 4, 14, 20, 23, 29, 40 ve 68 (Çocuğun zihinsel durumu, okul içerisindeki aktivitesi ve geleceğe ilişkin düşüncelerini içeren toplam 7 madde),
3. Fiziki görünüm: 1, 16, 28, 39, 52, 53, 58, 60, 71 ve 80 (Çocuğun fiziksel görünümünden hoşnut olup olmamasına yönelik konuları içeren toplam 10 madde),
4. Kaygı: 2, 10, 11, 12, 17, 27, 29, 35, 45, 61, 66, 72 ve 77 (Çocuğun ders ve sınavlarda hissettiği heyecan, korku, kaygı duyma, sinirlilik, çekingenlik gibi duygusal özelliklerini içeren toplam 13 madde),
5. Gözde olma (popülarite): 6, 13, 19, 26, 32, 44, 47, 49, 55, 67 ve 70 (Çocuğun okul çevresi ve arkadaşları arasında sevilen kabul ve saygı gören, aranılan bir birey olması ile ilgili konuları içeren toplam 11 madde),
6. Mutlu ve hoşnut olma: 7, 8, 35, 37, 38, 41, 48, 50, 53, 61, 72, 79 ve 80 (Çocuğun mutluluk, halinden memnun olma, çevresi tarafından kabul edilme ve kendini genel olarak nasıl gördüğü gibi konuları içeren toplam 13 madde) (Öner, 1996, s.21-26).

Benlik Kavramı Ölçeğinin bu çalışma için uygunluğu bir madde analizi ile yeniden güvenirlik katsayılarına bakılarak incelenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4 Benlik Kavramı Ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi

Boyut	Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach α	Boyuta İlişkin Cronbach α
Davranış	r_khd15*	0,372	0,758	0,771
	khd18	0,352	0,762	
	r_khd21*	0,389	0,770	
	r_khd25*	0,493	0,748	
	r_khd30*	0,306	0,765	
	r_khd33*	0,330	0,762	
	khd34	0,445	0,753	
	r_khd43*	0,318	0,763	
	r_khd54*	0,390	0,764	
	r_khd57*	0,404	0,755	
	r_khd62*	0,370	0,759	
	khd65	0,231	0,768	
	r_khd66*	0,522	0,743	
	r_khd73*	0,394	0,756	
	r_khd75*	0,372	0,759	
	r_khd76*	0,502	0,749	
Zeka ve okul dur.	khd4	0,479	0,514	0,607
	khd14	0,324	0,573	
	khd20	0,457	0,524	
	khd23	0,336	0,601	
	khd29	0,354	0,557	
	khd40	0,300	0,604	

	khd68	0,356	0,591

**Ters çevrilmiş maddeler.*

Tablo 4 (Devam) Benlik Kavramı Ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi

Boyut	Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach α	Boyuta İlişkin Cronbach α
Fiziki görünüm	khd1	0,171	0,703	0,709
	khd16	0,336	0,693	
	khd28	0,354	0,690	
	khd39	0,302	0,697	
	khd52	0,630	0,646	
	khd53	0,467	0,679	
	khd58	0,462	0,673	
	khd60	0,350	0,709	
	khd71	0,572	0,649	
	khd80	0,382	0,703	
Kaygı	r_khd2*	0,310	0,558	0,755
	khd10	0,461	0,667	
	r_khd11*	0,444	0,493	
	r_khd12*	0,376	0,544	
	r_khd17*	0,381	0,542	
	r_khd27*	0,519	0,462	
	r_khd29*	0,402	0,656	
	r_khd35*	0,452	0,478	
	r_khd45*	0,389	0,519	

	r_khd61*	0,532	0,463	
	r_khd66*	0,435	0,483	
	r_khd72*	0,498	0,470	
	r_khd77*	0,353	0,503	
Gözde olma	r_khd6*	0,544	0,752	0,781
	r_khd13*	0,380	0,772	
	r_khd19*	0,546	0,754	
	khd26	0,637	0,742	
	khd32	0,412	0,767	
	r_khd44*	0,386	0,770	
	khd47	0,519	0,754	
	khd49	0,507	0,757	
	khd55	0,534	0,752	
	khd67	0,360	0,773	
	khd70	0,307	0,776	
Mutlu ve hoşnut olma	khd7	0,524	0,767	0,787
	r_khd8*	0,392	0,778	
	r_khd35*	0,358	0,781	
	khd37	0,622	0,752	
	r_khd38*	0,437	0,771	
	r_khd41*	0,568	0,757	
	r_khd48*	0,642	0,756	
	khd50	0,535	0,767	
	khd53	0,492	0,770	

r_khd61*	0,644	0,749
khd72	0,423	0,751
r_khd79*	0,551	0,760
khd80	0,476	0,767

**Ters çevrilmiş madde.*

Tablo 4'de altı alt boyuttan meydana gelen Benlik Kavramı Ölçeği için yapılan güvenirlilik analizi sonuçları özetlenmiştir.

Benlik Kavramı Ölçeğinin ilk alt boyutu olan ve 16 maddeden oluşan "Davranış" boyutuna ait genel güvenirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) α=0,771; 7 maddeden oluşan "Zeka ve okul durumu" alt boyutu için α=0,607; 10 maddeden oluşan "Fiziki görünüm" alt boyutu için α=0,709; 13 maddeden oluşan "Kaygı" alt boyutu için α=0,755; 11 maddeden oluşan "Gözde olma" alt boyutu için α=0,781 ve 13 maddeden oluşan "Mutlu ve hoşnut olma" alt boyutu için α=0,787 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçeğin alt boyutlarını oluşturan maddelerin arasında güvenirliğin yeterli ve yüksek olduğunu göstermektedir.

Benlik Kavramı Ölçeğinin alt boyutları için yapılan madde analizleri sonrası alt boyutların güvenirlilik düzeylerinin bu araştırma için de yeterli olduğu görülmektedir.

2.3.4. Kardeş İlişkileri Anketi

Çalışmaya katılan öğrencilerin kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeyleri Kardeş İlişkileri Anketi ile araştırılmıştır. Furman ve Buhrmester, (1985) tarafından geliştirilen ve Apalaçi (1996) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Kardeş İlişkileri Anketi toplam

48 madde ve dört alt boyuttan meydana gelmektedir. 5'li likert tipi 48 maddeden oluşan anketin alt boyutları ve bu alt boyutlarda yer alan maddeler aşağıdaki gibidir;

1. Sıcaklık/yakınlık: 1, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 33, 40, 41, 43, 44, 46 ve 47 olmak üzere toplam 21 madde (çocukların kardeş ilişkilerindeki yakınlık/sıcaklık duygularına yönelik maddeler).
2. Göreceli konum/güç: 3, 4, 5, 6, 19, 20, 21, 22, 35, 36, 37 ve 38 olmak üzere toplam 12 madde (Bir kardeşin diğeri üzerinde baskı/güç uygulama düzeyine ilişkin algı ve duygularına yönelik maddeler).
3. Çatışma: 10, 13, 16, 26, 29, 32, 42, 45 ve 48 olmak üzere toplam 9 madde (Kardeşler arasındaki düşmanlığa varan olumsuz algılara/duygulara yönelik maddeler).
4. Rekabet: 2, 7, 18, 23, 34 ve 39 olmak üzere toplam 6 madde (Kardeşler arasında çatışma boyutunda yer almayan, düşmanlık dışı rekabete yönelik maddeler) (Tuttle ve Cornell, 1993, s.404).

Kardeş İlişkileri Anketinin bu çalışma için uygunluğu bir madde analizi ile yeniden güvenirlik katsayılarına bakılarak incelenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5 Kardeş İlişkileri Anketine ilişkin güvenilirlik analizi

Boyut	Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach α	Boyuta İlişkin Cronbach α
Sıcaklık/yakınlık	kia1	0,495	0,910	0,913
	kia8	0,634	0,907	
	kia9	0,611	0,907	
	kia11	0,579	0,908	
	kia12	0,544	0,909	
	kia14	0,614	0,907	

	kia15	0,651	0,907	
	kia17	0,651	0,906	
	kia24	0,604	0,908	
	kia25	0,592	0,908	
	kia27	0,501	0,910	
	kia28	0,589	0,908	
	kia30	0,519	0,909	
	kia31	0,462	0,911	
	kia33	0,541	0,909	
	kia40	0,654	0,907	
	kia41	0,622	0,907	
	kia43	0,334	0,911	
	kia44	0,495	0,910	
	kia46	0,518	0,910	
	kia47	0,502	0,910	
	kia3	0,335	0,690	0,708
	kia4	0,359	0,687	
	kia5	0,411	0,680	
	kia6	0,377	0,684	
Göreceli konum/güç	kia19	0,399	0,695	
	kia20	0,521	0,661	
	kia21	0,512	0,664	
	kia22	0,243	0,704	
	kia35	0,332	0,691	
	kia36	0,532	0,663	

	kia37	0,375	0,700
	kia38	0,379	0,702

Tablo 5 (Devam) Kardeş İlişkileri Anketine ilişkin güvenilirlik analizi

Boyut	Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach α	Boyuta İlişkin Cronbach α
Çatışma	kia10	0,706	0,938	0,941
	kia13	0,716	0,937	
	kia16	0,830	0,931	
	kia26	0,771	0,936	
	kia29	0,754	0,935	
	kia32	0,845	0,930	
	kia42	0,796	0,933	
	kia45	0,705	0,938	
	kia48	0,867	0,928	
Rekabet	kia3	0,326	0,806	0,810
	kia7	0,788	0,738	
	kia18	0,675	0,757	
	kia23	0,757	0,737	
	kia34	0,592	0,775	
	kia39	0,758	0,732	

Tablo 5'de dört alt boyuttan meydana gelen Kardeş İlişkileri Anketi için yapılan güvenirlilik analizi sonuçları özetlenmiştir.

Kardeş İlişkileri Anketinin ilk alt boyutu olan ve 21 maddeden oluşan "Sıcaklık/yakınlık" boyutuna ait genel güvenirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) α=0,913; 12 maddeden oluşan "Göreceli konum/güç" alt boyutu için α=0,708; 9 maddeden oluşan "Çatışma" alt boyutu için α=0,941 ve 6 maddeden oluşan "Rekabet" alt boyutu için α=0,810 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, anketin alt boyutlarını oluşturan maddelerin arasında güvenirliğin yeterli ve yüksek olduğunu göstermektedir.

Kardeş İlişkileri Anketinin alt boyutları için yapılan madde analizleri sonrası alt boyutların güvenirlilik düzeylerinin bu araştırma için de yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Çalışma için katılımcılardan elde edilen verilerin çözümüne geçilmeden önce, bu verilerin araştırmada belirlenen sınırlar içinde olup olmadığı, hatalar ve ciddi oranda eksiklikler barındırıp barındırmadığı kontrol edilmiştir. Daha sonra, çalışmanın belirlenen amaçları (araştırma soruları) doğrultusunda uygulanacak istatistiki analizlerin seçimi için *Kolmogorov-Smirnov* (*K-S*) testi ile veri gruplarının normallik dağılımları incelenmiş ve araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki analizler gerçekleştirilmiştir.

1. Öğrencilerin, kişisel/demografik özelliklerini özetlemek amacıyla değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımları, ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2).

2. Öğrencilerin, stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerini belirlemek üzere ilgili boyutlara ilişkin puanlarının ortalaması ($\overline{X}$) ve standart sapma (*ss)* değerleri hesaplanmıştır.

3. Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik

algı düzeyleri arasında anlamlı farklılaşmalar olup olmadığını araştırmak üzere bağımız/ilişkisiz gruplar t-testi uygulanmıştır.

4. Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmak üzere, normallik varsayımı sağlanamadığından, Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

5. Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerinin yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmak üzere, normallik varsayımı sağlanamadığından, Kruskal-Wallis testi uygulanmış, anlamlı fark bulunduğu durumda ise hangi gruplar arasında fark olduğunu bulmak üzere Mann-Whitney U testi yapılmıştır.

Tüm istatistiksel hesaplamalarda anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Anlamlılık değeri, .05'ten küçük ($p<.05$) bulunduğunda bağımsız değişkelerin grupları (kategorileri) arasındaki faklılıklar/ilişkiler "anlamlı" olarak kabul edilmiş ve sonuçlar buna göre değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

3.1. Bulgular

Araştırmanın bu bölümde, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerinin bazı değişkenlere bağlı olarak farklılaşma gösterip göstermediğine dair yapılan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Analiz bulguları, araştırmanın belirlenen amaçlarına uygun olarak bir sıra halinde yorumları ile birlikte sunulmuştur.

3.1.1. Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerine Yönelik Genel Bulgular

Tablo 6 Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine yönelik algı düzeylerine/puanlarına yönelik betimsel istatistikler (N=104)

Ölçek/Boyut	Sınır Puan Aralığı (Min-Maks)	Otizmli kardeşi olan (n=42)				Otizmli kardeşi olmayan (n=62)			
		Min.	Maks.	$\overline{X}$	Ss	Min.	Maks.	$\overline{X}$	Ss
Stresle baş etme yolları									
Planlı problem çözme	*6-30*	18	29	22,95	1,89	12	30	22,68	4,85
Sosyal destek arayışı	*4-20*	9	18	14,67	1,91	5	20	12,98	3,50
Kendine saklama	*4-20*	8	20	13,14	2,78	4	20	10,73	3,81
Kaçınma	*5-25*	10	22	16,90	2,83	5	23	14,15	4,01
Sorumluluğu kabul etme	*4-20*	6	15	9,76	2,13	4	20	10,53	4,00
Kadercilik	*4-20*	9	20	17,17	2,76	4	20	12,79	3,39
Batıl inanış	*4-20*	4	19	12,05	4,01	4	18	7,16	3,04
Benlik saygısı									
Davranış	*0-16*	7	16	12,19	2,64	3	16	10,82	3,37
Zeka ve okul durumu	*0-7*	1	7	4,98	1,55	0	7	4,87	1,82
Fiziki (bedensel) görünüm	*0-10*	3	10	7,14	1,97	1	10	6,55	2,59
Kaygı	*0-13*	3	11	7,36	2,08	1	11	7,32	2,76
Gözde olma (popülarite)	*0-11*	1	11	9,67	2,03	2	11	8,92	2,33
Mutlu ve hoşnut olma	*0-13*	1	12	9,40	2,38	1	13	8,84	3,21
Kardeş ilişkileri									
Sıcaklık/yakınlık	*21-105*	57	97	77,31	9,17	40	99	75,11	15,19

Göreceli konum/güç	*12-60*	23	45	34,33	4,80	22	56	37,29	7,33
Çatışma	*9-45*	9	24	13,95	3,90	9	45	26,35	8,82
Rekabet	*6-30*	6	19	11,29	4,28	9	26	17,03	2,87

Tablo 6'da, araştırmaya katılan öğrencilerin stresle baş etme, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerini gösterir betimsel istatistikler verilmiştir.

Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yollarına ilişkin ortalama puanlarına bakıldığında, *sorumluluğu kabul etme* boyutu dışında ($\overline{X}_{\text{O. kardeşi olan}}$=9,76±2,13 ve $\overline{X}_{\text{O. kardeşi olmayan}}$ =10,53±4,00) diğer tüm alt boyutlar için otizmli kardeşi olanların ortalama puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin benlik algısına ilişkin ortalama puanlarına bakıldığında ise ölçeğin altı alt boyutu bakımından da otizmli kardeşi olanların puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Üçüncü olarak, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin kardeş ilişkilerine yönelik ortalama puanlarına bakıldığında; otizmli kardeşi olan öğrencilerin *sıcaklık/yakınlık* boyutu puanları daha yüksekken, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin *göreceli konum/güç, çatışma* ve *rekabet* puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkileri ölçek maddelerine verdikleri puanların ortalaması ($\overline{X}$) ve standart sapma değerleri (ss) ekler bölümünde verilmiştir.

Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerinin bazı değişkenlere bağlı olarak karşılaştırılmasına yönelik bulgular devam eden bölümde incelenmiştir.

3.1.2. Öğrencilerin Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Bağlı Olarak Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Bu alt bölümde, önce, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeyleri karşılaştırılmış, daha sonra ise otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin stresle baş etme yolları, benlik saygısı ve kardeş ilişkilerine yönelik algı düzeylerinin cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre farklılaşma gösterip göstermediğine bakılmıştır.

3.1.3. Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme Yolları, Benlik Saygısı Ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeyleri Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Tablo 7 Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yollarının karşılaştırılmasına yönelik t-testi (N=104)

Boyut	Grup	Betimsel İst.			t-test		
		n	$\overline{X}$	ss	t	sd	p
Planlı problem çözme	Otizmli k. Olan	42	22,95	1,89	0,35	102	0,727
	Otizmli k. Olmayan	62	22,68	4,85			

Sosyal destek arayışı	Otizmli k. Olan	42	14,67	1,91	2,84	102	0,005**
	Otizmli k. Olmayan	62	12,98	3,50			
Kendine saklama	Otizmli k. Olan	42	13,14	2,78	3,52	102	0,001**
	Otizmli k. Olmayan	62	10,73	3,81			
Kaçınma	Otizmli k. Olan	42	16,90	2,83	3,85	102	0,000***
	Otizmli k. Olmayan	62	14,15	4,01			
Sorumluluğu kabul etme	Otizmli k. Olan	42	9,76	2,13	1,14	102	0,256
	Otizmli k. Olmayan	62	10,53	4,00			
Kadercilik	Otizmli k. Olan	42	17,17	2,76	6,95	102	0,000***
	Otizmli k. Olmayan	62	12,79	3,39			
Batıl inanış	Otizmli k. Olan	42	12,05	4,01	7,06	102	0,000***
	Otizmli k. Olmayan	62	7,16	3,04			

***Fark p<.01*

Araştırmaya katılan çocukların, otizmli ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olmalarına bağlı olarak stresle baş etme düzeylerinde (puanlarında) anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiş ve çocukların *sosyal destek arayışı*, *kendine saklama*, *kaçınma*, *kadercilik* ve *batıl inanış* düzeylerinde/puanlarında anlamlı farklılaşmalar olduğu bulunmuştur (Tablo 7). Buna göre;

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *sosyal destek arayış* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=2,84 ve p<,01]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *sosyal destek arayış*

düzeylerinin/puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}$ Otizmli kardeşi olan=14,67 ve $\overline{X}$ Otizmli kardeşi olmayan=12,98).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *kendine saklama* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=3,52 ve p<,01]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *kendine saklama* düzeylerinin/puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}$ Otizmli kardeşi olan=13,14 ve $\overline{X}$ Otizmli kardeşi olmayan=10,73).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *kaçınma* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=3,85 ve p<,001]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *kaçınma* düzeylerinin de daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}$ Otizmli kardeşi olan=16,90 ve $\overline{X}$ Otizmli kardeşi olmayan=14,15).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *kadercilik* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=6,95 ve p<,001]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *kadercilik* düzeylerinin de daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}$ Otizmli kardeşi olan=17,17 ve $\overline{X}$ Otizmli kardeşi olmayan=12,79).

Ve son olarak, otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *batıl inanış* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=7,06 ve p<,001]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *batıl inanış*

düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}$ Otizmli kardeşi olan=12,05 ve $\overline{X}$ Otizmli kardeşi olmayan=7,16).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *planlı problem çözme* ve *sorumluluğu kabul etme* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05).

Tablo 8 Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların benlik saygısı puanlarının karşılaştırılmasına yönelik t-testi (N=104)

Boyut	Grup	Betimsel İst.			t-test		
		n	$\overline{X}$	Ss	t	sd	p
Davranış/uyum	Otizmli k. Olan	42	12,19	2,64	2,21	102	0,029*
	Otizmli k. olmayan	62	10,82	3,37			
Zeka ve okul durumu	Otizmli k. Olan	42	4,98	1,55	0,31	102	0,760
	Otizmli k. olmayan	62	4,87	1,82			
Fiziki (bedensel) görünüm	Otizmli k. Olan	42	7,14	1,97	1,26	102	0,211
	Otizmli k. olmayan	62	6,55	2,59			
Kaygı	Otizmli k. Olan	42	7,36	2,08	0,07	102	0,945
	Otizmli k. olmayan	62	7,32	2,76			
Gözde olma (popülarite)	Otizmli k. Olan	42	9,67	2,03	1,69	102	0,094
	Otizmli k. olmayan	62	8,92	2,33			
Mutlu ve hoşnut	Otizmli k. Olan	42	9,40	2,38	0,98	102	0,332

olma	Otizmli k. olmayan	62	8,84	3,21

**Fark p<.05*

Araştırmaya katılan çocukların, otizmli ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olmalarına bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinde (puanlarında) anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiş ve sadece *davranış/uyum/uyma* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 8). Buna göre;

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *davranış ve uyum/uyma* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın otizmli kardeşi olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=2,21 ve p<,05]. Ortalama puanlara bakıldığında, otizmli kardeşi olan çocukların *davranış/uyum* düzeylerinin/puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olan}}$=12,19 ve $\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olmayan}}$=10,82).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *Zeka ve okul durumu; Fiziki (bedensel) görünüm, kaygı, Gözde olma (popülarite)* ve *Mutlu ve hoşnut olma* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05).

Tablo 9 Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkilerine ilişkin puanlarının karşılaştırılmasına yönelik t-testi (N=104)

Boyut	**Grup**	**Betimsel İst.**			**t-test**		
		n	$\overline{X}$	**ss**	**t**	**sd**	**P**
Sıcaklık/	Otizmli k. Olan	42	77,31	9,17	0,84	102	0,404

yakınlık	Otizmli k. Olmayan	62	75,11	15,19			
Göreceli konum/güç	Otizmli k. Olan	42	34,33	4,80	2,30	102	0,023*
	Otizmli k. Olmayan	62	37,29	7,33			
Çatışma	Otizmli k. Olan	42	13,95	3,90	8,56	102	0,000***
	Otizmli k. Olmayan	62	26,35	8,82			
Rekabet	Otizmli k. Olan	42	11,29	4,28	8,19	102	0,000***
	Otizmli k. Olmayan	62	17,03	2,87			

**Fark p<.05*

Araştırmaya katılan çocukların, otizmli ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olmalarına bağlı olarak kardeş ilişkilerine yönelik puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiş ve çocukların *Göreceli konum/güç*, *çatışma* ve *rekabet* düzeyleri/puanları arasında anlamlı farklılaşmalar olduğu bulunmuştur (Tablo 9). Buna göre;

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *göreceli konum/güç* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=2,30 ve p<,05]. Ortalama puanlara bakıldığında, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *göreceli konum/güç* puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olan}}$=34,33 ve $\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olmayan}}$=37,29).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *çatışma* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=8,56 ve p<,001]. Ortalama puanlara bakıldığında, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *çatışma* puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olan}}$=13,95 ve $\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olmayan}}$=26,35).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların *rekabet* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocuklar lehine olduğu bulunmuştur [$t_{(102)}$=8,19 ve p<,001]. Ortalama puanlara bakıldığında, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *rekabet* puanlarının da daha yüksek olduğu görülmektedir ($\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olan}}$=11,29 ve $\overline{X}_{\text{Otizmli kardeşi olmayan}}$=17,03).

Otizmli kardeşi olan ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan çocukların *sıcaklık/yakınlık* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05).

3.1.4 Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Tablo 10 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların stresle baş etme puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=42)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney U	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	p
Planlı problem çözme	Kız	23	24,00	552,00	-1,48	0,138
	Erkek	19	18,47	351,00		
Sosyal destek arayışı	Kız	23	20,43	470,00	-0,63	0,529
	Erkek	19	22,79	433,00		

Kendine saklama	Kız	23	20,80	478,50	-0,41	0,681
	Erkek	19	22,34	424,50		
Kaçınma	Kız	23	22,33	513,50	-0,48	0,629
	Erkek	19	20,50	389,50		
Sorumluluğu kabul etme	Kız	23	21,30	490,00	-0,12	0,907
	Erkek	19	21,74	413,00		
Kadercilik	Kız	23	18,11	416,50	-2,00	0,045*
	Erkek	19	25,61	486,50		
Batıl inanış	Kız	23	20,39	469,00	-0,65	0,516
	Erkek	19	22,84	434,00		

**Fark p<.05*

Otizmli kardeşe sahip çocukların cinsiyete bağlı olarak stresle baş etme yolları puanlarında/düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve sadece *kadercilik* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 10). Buna göre;

Otizmli kardeşi olan kız ve erkek çocukların *kadercilik* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın erkek çocukları lehine olduğu bulunmuştur (Z=-2,00 ve p<,05). Kız ve erkek çocukların sıra ortalaması puanlarına bakıldığında, erkek çocukların *kadercilik* düzeylerinin/puanlarının kız çocuklarından daha yüksek olduğu görülmektedir (Sıra Ortalaması $_{Kız}$=18,11 ve Sıra Ortalaması $_{Erkek}$=25,61).

Otizmli kardeşi olan kız ve erkek çocuklarının *Planlı problem çözme; Sosyal destek arayışı, Kendine saklama, Kaçınma, Sorumluluğu kabul etme* ve *Batıl inanış* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05). Otizmli kardeşi

olan kız ve erkek çocuklarının bu konulardaki algı düzeyleri birbirine yakındır/benzerdir.

Tablo 11 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların benlik saygısı puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=42)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney U	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	P
Davranış/ uyum	Kız	23	21,50	494,50	0,01	0,999
	Erkek	19	21,49	408,50		
Zeka ve okul durumu	Kız	23	21,78	501,00	-0,17	0,867
	Erkek	19	21,16	402,00		
Fiziki (bedensel) görünüm	Kız	23	20,41	469,50	-0,65	0,518
	Erkek	19	22,82	433,50		
Kaygı	Kız	23	21,09	485,00	-0,24	0,808
	Erkek	19	22,00	418,00		
Gözde olma (popülarite)	Kız	23	20,17	464,00	-0,85	0,397
	Erkek	19	23,11	439,00		
Mutlu ve hoşnut olma	Kız	23	22,04	507,00	-0,32	0,749
	Erkek	19	20,84	396,00		

Araştırmaya katılan ve otizmli kardeşi olan çocukların cinsiyete bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinde (puanlarında) anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve cinsiyetin, benlik saygısının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 11).

Tablodan da görüleceği üzere kız ve erkek çocukların benlik saygısı alt boyutlarına ilişkin hesaplanan sıra ortalaması puanları birbirlerine son derece yakın değerler almıştır.

Tablo 12 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların kardeş ilişkileri puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=42)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney U	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	P
Sıcaklık/yakınlık	Kız	23	21,30	490,00	-0,11	0,909
	Erkek	19	21,74	413,00		
Göreceli konum/güç	Kız	23	21,39	492,00	-0,06	0,949
	Erkek	19	21,63	411,00		
Çatışma	Kız	23	23,39	538,00	-1,11	0,268
	Erkek	19	19,21	365,00		
Rekabet	Kız	23	22,26	512,00	-0,45	0,655
	Erkek	19	20,58	391,00		

Otizmli kardeşi olan çocukların cinsiyete bağlı olarak kardeş ilişkileri puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı yine non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve cinsiyetin, kardeş ilişkilerinin hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 12).

Tablo 13 Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=62)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	P
Planlı problem çözme	Kız	35	31,80	1113,00	-0,15	0,881
	Erkek	27	31,11	840,00		
Sosyal destek arayışı	Kız	35	30,11	1054,00	-0,69	0,489
	Erkek	27	33,30	899,00		
Kendine saklama	Kız	35	32,93	1152,50	-0,71	0,475
	Erkek	27	29,65	800,50		
Kaçınma	Kız	35	34,19	1196,50	-1,34	0,180
	Erkek	27	28,02	756,50		
Sorumluluğu kabul etme	Kız	35	34,00	1190,00	-1,25	0,212
	Erkek	27	28,26	763,00		
Kadercilik	Kız	35	26,19	916,50	-2,65	0,008**
	Erkek	27	38,39	1036,50		
Batıl inanış	Kız	35	29,99	1049,50	-0,76	0,446
	Erkek	27	33,46	903,50		

***Fark p<.01*

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların cinsiyete bağlı olarak stresle baş etme yolları puanlarında/düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve sadece *kadercilik* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 13). Buna göre;

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocukların *kadercilik* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın erkek çocukları lehine olduğu bulunmuştur (Z=-2,65 ve p<,01). Kız ve erkek çocukların sıra ortalaması puanlarına bakıldığında, erkek çocukların *kadercilik* düzeylerinin/puanlarının kız çocuklarından daha yüksek olduğu görülmektedir (Sıra Ortalaması $_{Kız}$=38,39 ve Sıra Ortalaması $_{Erkek}$=26,19).

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocuklarının *Planlı problem çözme; Sosyal destek arayışı, Kendine saklama, Kaçınma, Sorumluluğu kabul etme* ve *Batıl inanış* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05). Kız ve erkek çocuklarının bu konulardaki algı düzeyleri birbirine yakındır/benzerdir.

Tablo 14 Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların benlik saygısı puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=62)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney U	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	P
Davranış/ uyum	Kız	35	28,29	990,00	-1,61	0,108
	Erkek	27	35,67	963,00		
Zeka ve okul durumu	Kız	35	35,90	1256,50	-2,23	0,026*
	Erkek	27	25,80	696,50		
Fiziki (bedensel) görünüm	Kız	35	31,54	1104,00	-0,02	0,983
	Erkek	27	31,44	849,00		
Kaygı	Kız	35	27,23	953,00	-2,14	0,033*

	Erkek	27	37,04	1000,00		
Gözde olma (popülarite)	Kız	35	31,61	1106,50	-0,06	0,954
	Erkek	27	31,35	846,50		
Mutlu ve hoşnut olma	Kız	35	28,54	999,00	-1,48	0,138
	Erkek	27	35,33	954,00		

**Fark p<.05*

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların cinsiyete bağlı olarak benlik saygısı puanlarında/düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve benlik saygısının iki alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 14). Buna göre;

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocukların *zeka ve okul durumu* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın kız çocukları lehine olduğu bulunmuştur (Z=-2,23 ve p<,05). Kız ve erkek çocukların sıra ortalaması puanlarına bakıldığında, kız çocuklarının *zeka ve okul durumu* düzeylerinin/puanlarının erkek çocuklarından daha yüksek olduğu görülmektedir (Sıra Ortalaması $_{Kız}$=35,90 ve Sıra Ortalaması $_{Erkek}$=25,80).

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocukların *kaygı* düzeyleri/puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın erkek çocukları lehine olduğu bulunmuştur (Z=-2,14 ve p<,05). Kız ve erkek çocukların sıra ortalaması puanlarına bakıldığında, erkek çocuklarının *kaygı* düzeylerinin/puanlarının kız çocuklarından daha yüksek olduğu görülmektedir (Sıra Ortalaması $_{Kız}$=27,23 ve Sıra Ortalaması $_{Erkek}$=37,04).

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocuklarının *davranış/uyum; fiziki (bedensel) görünüm, gözde olma* ve *mutlu ve hoşnut olma* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05). Kız ve erkek çocuklarının bu konulardaki algı düzeyleri birbirine yakındır/benzerdir.

Tablo 15 Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi (N=62)

Boyut	Cinsiyet	Betimsel İst.			Mann-Whitney U	
		n	Sıra Ort.	Sıralar Top.	Z	P
Sıcaklık/yakınlık	Kız	35	29,00	1015,00	-1,24	0,214
	Erkek	27	34,74	938,00		
Göreceli konum/güç	Kız	35	30,76	1076,50	-0,37	0,712
	Erkek	27	32,46	876,50		
Çatışma	Kız	35	35,63	1247,00	-2,05	0,040*
	Erkek	27	26,15	706,00		
Rekabet	Kız	35	30,79	1077,50	-0,37	0,713
	Erkek	27	32,43	875,50		

**Fark p<.05*

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların cinsiyete bağlı olarak kardeş ilişkileri puanlarında/düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığı yine non-parametrik Mann-Whitney U testi ile incelenmiş ve sadece *çatışma* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 15). Buna göre;

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocukların *çatışma* düzeyleri/puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın kız çocukları lehine olduğu bulunmuştur (Z=-2,05 ve p<,05). Kız ve erkek çocukların sıra ortalaması puanlarına bakıldığında, kız çocuklarının *çatışma* düzeylerinin/puanlarının erkek çocuklarından daha yüksek olduğu görülmektedir (Sıra Ortalaması $_{Kız}$=35,63 ve Sıra Ortalaması $_{Erkek}$=26,15).

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip kız ve erkek çocuklarının *sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç* ve *rekabet* düzeyleri/puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05).

3.1.5. Otizmli Kardeşe Sahip Olan Çocuklar ile Tipik Gelişim Gösteren Kardeşe Sahip Çocukların Stresle Baş Etme, Benlik Saygısı ve Kardeş İlişkilerine Yönelik Algı Düzeylerinin Yaşa Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Tablo 16 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların stresle baş etme puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=42)

Boyut	Yaş	Betimsel İst.		Kruskal Wallis			M-W
		n	Sıra Ort.	X^2	sd	p	
Planlı problem çözme	11 yaş (1)	9	19,94	0,95	3	0,814	-
	12 yaş (2)	17	22,56				
	13 yaş (3)	8	18,81				
	14 yaş (4)	8	23,69				
Sosyal destek arayışı	11 yaş (1)	9	17,94	1,43	3	0,699	-
	12 yaş (2)	17	21,15				

	13 yaş (3)	8	24,19				
	14 yaş (4)	8	23,56				
Kendine saklama	11 yaş (1)	9	24,06	1,30	3	0,729	-
	12 yaş (2)	17	19,21				
	13 yaş (3)	8	23,75				
	14 yaş (4)	8	21,25				
Kaçınma	11 yaş (1)	9	19,56	0,68	3	0,877	-
	12 yaş (2)	17	21,26				
	13 yaş (3)	8	21,31				
	14 yaş (4)	8	24,38				
Sorumluluğu kabul etme	11 yaş (1)	9	18,06	1,28	3	0,733	-
	12 yaş (2)	17	23,38				
	13 yaş (3)	8	20,44				
	14 yaş (4)	8	22,44				
Kadercilik	11 yaş (1)	9	17,11	1,76	3	0,624	-
	12 yaş (2)	17	23,35				
	13 yaş (3)	8	23,13				
	14 yaş (4)	8	20,88				
Batıl inanış	11 yaş (1)	9	21,61	0,16	3	0,983	-
	12 yaş (2)	17	20,85				
	13 yaş (3)	8	22,94				
	14 yaş (4)	8	21,31				

Araştırmaya katılan ve otizmli kardeşi olan çocukların yaşa bağlı olarak stresle baş etme yolları puanlarında/düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Kruskal-Wallis testi ile incelenmiş ve yaşın, stresle baş etme yollarının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 16).

Tablo 17 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların benlik saygısı puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=42)

Boyut	Yaş	Betimsel İst.		Kruskal Wallis			M-W
		n	Sıra Ort.	X^2	sd	p	
Davranış/ uyum	11 yaş (1)	9	20,94	3,63	3	0,304	-
	12 yaş (2)	17	24,94				
	13 yaş (3)	8	15,06				
	14 yaş (4)	8	21,25				
Zeka ve okul durumu	11 yaş (1)	9	22,50	1,69	3	0,639	-
	12 yaş (2)	17	18,65				
	13 yaş (3)	8	23,94				
	14 yaş (4)	8	24,00				
Fiziki (bedensel) görünüm	11 yaş (1)	9	16,94	2,38	3	0,497	-
	12 yaş (2)	17	21,21				
	13 yaş (3)	8	23,19				
	14 yaş (4)	8	25,56				
Kaygı	11 yaş (1)	9	16,78	3,06	3	0,383	-
	12 yaş (2)	17	24,82				
	13 yaş (3)	8	18,88				

	14 yaş (4)	8	22,38				
Gözde olma (popülarite)	11 yaş (1)	9	19,83	8,77	3	0,033*	4 ile 1, 2, 3
	12 yaş (2)	17	19,91				
	13 yaş (3)	8	21,50				
	14 yaş (4)	8	31,00				
Mutlu ve hoşnut olma	11 yaş (1)	9	19,78	0,54	3	0,910	-
	12 yaş (2)	17	23,03				
	13 yaş (3)	8	20,25				
	14 yaş (4)	8	21,44				

**Fark p<.05*

Araştırmaya katılan ve otizmli kardeşi olan çocukların yaşlarına bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinde (puanlarında) anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Kruskal Wallis testiyle incelenmiş ve yaş değişkeninin, benlik saygının sadece *gözde olma (popülarite)* alt boyutu bakımından anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu bulunmuştur (Tablo 17). Buna göre;

Otizmli kardeşi olan çocukların, yaşına bağlı olarak *gözde olma (popülarite)* düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur [$X^2_{(3)}$=8,77 ve p<,05] (Tablo 17). Hangi yaş grupları arasında çocukların *gözde olma* puanlarının farklılaştığını araştırmak üzere yapılan post-hoc Mann-Whitney U testine göre; 14 yaşındaki çocukların (Grup 4) *gözde olma (popülarite)* puanları/düzeyleri, diğer yaş gruplarındaki çocuklardan (Grup 1-2-3) daha yüksektir (Sıra Ortalaması $_{11\ yaş}$=19,83; Sıra Ortalaması $_{12\ yaş}$=19,91; Sıra Ortalaması $_{13\ yaş}$=21,50 ve Sıra Ortalaması $_{14\ yaş}$=31,00).

Çocukların, yaşlarına bağlı olarak benlik saygısının diğer alt boyutları puanlarında/düzeylerinde ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>,05). Başka bir deyişle,

farklı yaş gruplarındaki çocukların benlik saygısının diğer konulardaki algı düzeyleri birbirine benzerdir/yakındır.

Tablo 18 Otizmli kardeşe sahip olan çocukların kardeş ilişkileri puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=42)

Boyut	Yaş	Betimsel İst.		Kruskal Wallis			M-W
		n	Sıra Ort.	X^2	sd	p	
Sıcaklık/yakınlık	11 yaş (1)	9	18,89	1,78	3	0,619	-
	12 yaş (2)	17	20,35				
	13 yaş (3)	8	22,13				
	14 yaş (4)	8	26,25				
Göreceli konum/güç	11 yaş (1)	9	18,33	1,39	3	0,708	-
	12 yaş (2)	17	21,32				
	13 yaş (3)	8	25,31				
	14 yaş (4)	8	21,63				
Çatışma	11 yaş (1)	9	27,06	3,20	3	0,362	-
	12 yaş (2)	17	21,71				
	13 yaş (3)	8	19,19				
	14 yaş (4)	8	17,13				
Rekabet	11 yaş (1)	9	14,11	6,51	3	0,089	-
	12 yaş (2)	17	25,21				
	13 yaş (3)	8	17,88				
	14 yaş (4)	8	25,56				

Otizmli kardeşi olan çocukların yaşa bağlı olarak kardeş ilişkileri puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı yine non-parametrik Kruskal-Wallis testi ile incelenmiş ve yaşın, kardeş ilişkilerinin hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 18).

Tablo 19 Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların stresle baş etme puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=62)

Boyut	Yaş	Betimsel İst.		Kruskal Wallis			M-W
		n	Sıra Ort.	X^2	sd	p	
Planlı problem çözme	11 yaş (1)	13	25,04	3,01	3	0,390	-
	12 yaş (2)	15	36,53				
	13 yaş (3)	13	30,23				
	14 yaş (4)	21	32,69				
Sosyal destek arayışı	11 yaş (1)	13	37,65	2,70	3	0,441	-
	12 yaş (2)	15	31,47				
	13 yaş (3)	13	26,15				
	14 yaş (4)	21	31,02				
Kendine saklama	11 yaş (1)	13	34,42	0,87	3	0,833	-
	12 yaş (2)	15	29,13				
	13 yaş (3)	13	33,42				
	14 yaş (4)	21	30,19				
Kaçınma	11 yaş (1)	13	30,81	0,47	3	0,925	-
	12 yaş (2)	15	31,97				
	13 yaş (3)	13	28,96				

	14 yaş (4)	21	33,17				
Sorumluluğu kabul etme	11 yaş (1)	13	30,92	0,75	3	0,862	-
	12 yaş (2)	15	33,43				
	13 yaş (3)	13	33,69				
	14 yaş (4)	21	29,12				
Kadercilik	11 yaş (1)	13	30,31	4,61	3	0,203	-
	12 yaş (2)	15	36,60				
	13 yaş (3)	13	22,92				
	14 yaş (4)	21	33,90				
Batıl inanış	11 yaş (1)	13	35,73	5,96	3	0,113	-
	12 yaş (2)	15	31,00				
	13 yaş (3)	13	21,42				
	14 yaş (4)	21	35,48				

Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların yaşa bağlı olarak stresle baş etme yolları puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Kruskal-Wallis testi ile incelenmiş ve yaşın, ölçeğin hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 19).

Tablo 20 Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların benlik saygısı puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=62)

Boyut	Yaş	Betimsel İst.		Kruskal Wallis			M-W
		n	Sıra Ort.	X^2	sd	p	
Davranış/ uyum	11 yaş (1)	13	38,58	3,69	3	0,297	-
	12 yaş (2)	15	26,97				
	13 yaş (3)	13	27,62				
	14 yaş (4)	21	32,76				
Zeka ve okul durumu	11 yaş (1)	13	32,08	1,87	3	0,599	-
	12 yaş (2)	15	29,57				
	13 yaş (3)	13	37,08				
	14 yaş (4)	21	29,07				
Fiziki (bedensel) görünüm	11 yaş (1)	13	31,19	0,07	3	0,996	-
	12 yaş (2)	15	32,53				
	13 yaş (3)	13	31,23				
	14 yaş (4)	21	31,12				
Kaygı	11 yaş (1)	13	35,42	1,13	3	0,771	-
	12 yaş (2)	15	28,53				
	13 yaş (3)	13	30,15				
	14 yaş (4)	21	32,02				
Gözde olma (popülarite)	11 yaş (1)	13	31,88	0,74	3	0,863	-
	12 yaş (2)	15	34,50				
	13 yaş (3)	13	29,04				
	14 yaş (4)	21	30,64				

Mutlu ve hoşnut olma	11 yaş (1)	13	31,96	0,63	3	0,890	-
	12 yaş (2)	15	28,70				
	13 yaş (3)	13	33,96				
	14 yaş (4)	21	31,69				

Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların yaşa bağlı olarak benlik saygısı puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Kruskal-Wallis testi ile incelenmiş ve yaşın, benlik saygısının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 20).

Tablo 21 Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına yönelik Kruskal-Wallis testi (N=62)

Boyut	**Yaş**	**Betimsel İst.**		**Kruskal Wallis**			**M-W**
		n	**Sıra Ort.**	X^2	**sd**	**p**	
Sıcaklık/yakınlık	11 yaş (1)	13	32,96	2,69	3	0,441	-
	12 yaş (2)	15	37,33				
	13 yaş (3)	13	28,81				
	14 yaş (4)	21	28,10				
Göreceli konum/güç	11 yaş (1)	13	35,38	2,57	3	0,463	-
	12 yaş (2)	15	35,23				
	13 yaş (3)	13	30,50				
	14 yaş (4)	21	27,05				
Çatışma	11 yaş (1)	13	27,35	0,95	3	0,814	-
	12 yaş (2)	15	33,20				

	13 yaş (3)	13	33,19				
	14 yaş (4)	21	31,81				
Rekabet	11 yaş (1)	13	30,69	1,60	3	0,659	-
	12 yaş (2)	15	33,03				
	13 yaş (3)	13	26,58				
	14 yaş (4)	21	33,95				

Tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların yaşa bağlı olarak kardeş ilişkileri puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığı non-parametrik Kruskal-Wallis testi ile incelenmiş ve yaşın, ölçeğin hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur (p>,05) (Tablo 21).

3.2. Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkileri bakımından karşılaştırmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmıştır.

Ailede engelli bir çocuğun varlığı tüm aile bireyleri için sürekli bir stres kaynağıdır. Stres aile bireylerini doğrudan ya da dolaylı şekilde etkiler. Stres, doğrudan engelli aile bireyini dolaylı olarak ebeveynleri ve evlilik işlevlerini etkilerken, aynı zamanda ailedeki sağlıklı kardeşin kronikleşen duygusal ve davranışsal problemler yaşamasına yol açabilir (Hastings, 2003). Otizmli çocukların sosyal etkileşim ve empati kurmadaki sınırlı davranışları, otizmli kardeşi olan normal gelişim gösteren bireylerde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip olabilir. Bundan dolayı aile bireylerinin stresle baş etme becerilerine sahip olması bedensel, ruhsal ve sosyal sağlıkları ve otizmli kardeşin zarar verici davranışlarını iyi idare edebilmek için önemlidir (Canha, 2010).

Araştırmanın ilk sorusu "Otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları (planlı problem çözme, sosyal destek arayışı, kendine saklama, kaçınma, sorumluluğu kabul etme, kadercilik, doğaüstü güçlere inanış-batıl inançlar alt boyutunda) farklılık göstermekte midir?" incelendiğinde, otizmli kardeşi olan çocukların *sorumluluğu kabul etme* boyutu dışında *sosyal destek arayışı, kendine saklama, kaçınma, kadercilik, batıl inanış* düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular, tipik gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeş sebebi ile fazla sorumluluk aldıklarını ve bu durumu kabul etmede zorluk yaşadıklarını, sorumluluk sebebi ile sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarını ve ayrıca, otizmli kardeşin durumunu kabul etmeyi kaderciliğe ve batıl inanışlara bağlayarak akla yatkın hale getirmeye çalıştıklarını düşündürmektedir.

Benzer şekilde Canha (2010) çalışmasında araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren bireylerin otizmli kardeşin davranışları ile nasıl baş edeceği konusunda endişeler yaşadıklarını, otizmli kardeşe bakmak sorumluluğunu ebeveynleri öldüklerinde bile üzerlerinde hissettiklerini bulgulamıştır. Ross ve Cuskelly (2006), otizmli kardeşe sahip çocukların uyum, kardeş problemleri ve başa çıkma stratejilerini incelemiş normal gelişim gösteren çocuğun otizmli kardeşin saldırgan ve otizme özgü sendromlarına karşı en yaygın şekilde duygusal düzenleme ve düşüncelilik stratejilerini, en az düzeyde de suçlama ve öz eleştiri stratejilerini kullandıklarını belirlemişlerdir. Literatürde, otizmli ya da engelli bir kardeşe sahip olan çocukların sosyal, davranışsal ve duygusal anlamda uyum sorunları yaşama olasılıklarının yüksek olduğunu gösteren çalışmalar olduğu gibi (Fisman ve ark., 2000; Benson ve Karlof, 2008) otizmli ya da engelli bir kardeşe sahip olmanın çocukların sosyal, davranışsal ve duygusal anlamda farklılığa yol açmadığını gösteren çalışmalar da görülmektedir (Saban, 2010; Aldan, 2012). Tomeny, Barry ve Bader'a (2011) göre ise yaş ve cinsiyet açısından benzerlik gösteren katılımcıları hedef grup ve kontrol grup olarak ikiye ayırdıkları çalışmada, otizmli kardeşe sahip olmanın tipik gelişim gösteren kardeşler için uyumsuzluk açısından risk teşkil etmediği gibi aynı zamanda koruyucu bir faktör niteliği de göstermediğini bulgulamışlardır.

Araştırmada ayrıca, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yollarının yaşa ve cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu bulgulara göre ise otizmli kardeşi olan kız ve erkek çocukların stresle baş etme yolları ölçeğinin kadercilik alt boyutu dışındaki diğer

alt *boyutları* algı düzeylerinin birbirine benzer olduğu, sadece erkek çocukların kadercilik alt boyutu düzeylerinin kız çocuklarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Verilerin toplanması esnasında, otizmli kardeşi olan ve aynı zamanda tipik gelişim gösteren kız kardeşe sahip bir erkek çocuğun, *"kızların işi kolay, üzüldüklerinde kızdıklarında arkadaşlarıyla konuşup rahatlıyorlar, erkeklerin işi daha zor, neyse, her şey olacağına varır"* şeklindeki söylemleri de, erkek çocukların kadercilik boyutunda kızlardan daha yüksek puan almalarını açıklar ve destekler niteliktedir. Yaş değişkeninin ise stresle baş etme yollarının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur.

Rodrigue ve Geffken (1993) otizmli ve down sendromu kardeşi olan grupla normal gelişim gösteren kardeşe sahip grubu karşılaştırdığında, otizmli kardeşe sahip olan çocukların normal gelişim gösteren kardeşi olan gruba göre daha çok içsel ve dışsal sorun yaşadıklarını, kardeşlerin yaşlarının ve ailenin evlilik memnuniyetinin kardeşlerin psikolojik işlevleri ile ilişkili olduğunu belirlemiştir. Doğru ve arkadaşları (2013), engelli bir kardeşe sahip okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerilerinin ve problem davranışlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediğini belirlemişledir. Aldan (2012) ise, otizmli kardeşi olan erkek çocukların normal gelişim gösteren kardeşe sahip erkek çocuklara göre daha fazla uyum sorunu yaşadığını, otizmli kardeşi olan çocukların otizmli kardeşten büyük veya küçük olmasının davranış ve sosyal açıdan uyumlarını etkilemediğini belirlemiştir. Engelli bir çocuğa sahip ebeveynlerin başa çıkma düzeylerini inceleyen Sarıkaya (2011) ise çalışmasında annelerin yaşının problem çözme, sosyal destek alma ve kaçınma alt boyutlarında farklılığa yol açmadığını babaların yaşının ise başa çıkma stratejilerinde farklılık oluşturduğunu belirlemiştir. Sarıkaya'nın (2011) çalışması ailedeki engelli bir bireyin tüm aile bireylerini etkilediğini göstermesi açısından önemlidir.

Ailede özel gereksinimi olan bir kardeşin varlığı aile üyeleri için zorlayıcı olabilir ve bu durumun kabullenilmesi bireylere göre farklılık gösterebilir. Kardeş ilişkisi, bir bireyin başkası ile kurduğu ilk ilişkidir ve kardeş bireyin ilk arkadaşı olabilir. Tipik kardeş ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, özel gereksinimi olan bir kardeşe sahip olmanın bireye farklı deneyimler kazandırabildiği düşünülmektedir. Normal gelişim gösteren kardeş, ailenin tüm ilgisinin engelli kardeşe yönelmesi sebebi ile ihmal edilmiş hissedebilir. Normal gelişim gösteren kardeşler, engelli kardeşle ilgili üzüntü, kızgınlık, suçluluk, sevgi, sempati, gurur, empati ve destek duyguları

yaşayabilir (Ali ve Sarullah, 2010). Sevgi, oyun oynama, paylaşma, yardımcı olma istekleri ve hayranlık duygusunu içeren kardeş ilişkileri aile içerisindeki ilişkiyi olumlu olarak geliştirirken, yardımcı olmayı, paylaşmayı, oyun oynamayı istememe, saldırgan davranış ve olumsuz konuşmalar aile içerisindeki ilişkiyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Atasoy, 2002).

Bu çalışmada, otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç boyutu, çatışma boyutu, rekabet alt boyutlarında) farklılık göstermekte midir? sorusu incelendiğinde; otizmli kardeşi olan öğrencilerin *sıcaklık/yakınlık* boyutu puanlarının, tipik gelişim gösteren kardeşe sahip öğrencilerin ise *göreceli konum/güç, çatışma* ve *rekabet* puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kızgınlık, endişe ve korku, üzüntü, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, utanma, sıkıntı ve reddetme normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşe yönelik vermiş olduğu duygusal tepkilerdendir (Atasoy, 2002). Araştırmadan elde edilen sonuç beklenen bir durumdur. Benzer şekilde, Fisman ve arkadaşlarının (2010), kronik yetersizliği olan kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin, kardeş ilişkilerini inceledikleri araştırmada kontrol grubunun yaygın gelişimsel bozukluğu ve down sendromu olan kardeşe sahip çocuklara göre kardeşleri ile daha fazla çatışma yaşadıklarını ve sıcaklık/ yakınlık düzeylerinin daha az olduğunu bulgulamışlardır. Kaminsky ve Dewey (2001), down sendromlu kardeşi olan çocukların otizmli ve engelsiz kardeşi olan çocuklara göre sıcaklık/ yakınlık puanlarının daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Aksoy ve Yıldırım (2008), farklı tür engelli kardeşi olan çocukların kardeş ilişkilerini, kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi incelediklerinde, engelli kardeşi kabullenme ile kardeş ilişkisi arasında negatif yönde bir ilişki belirlemişlerdir. Bu sonuca göre, engelli kardeş ile kardeş ilişkileri olumlu olurken kabullenmeleri olumsuz yönde olabilir.

Kardeş ilişkileri, pek çok değişkenden etkilenebilmektedir. Yaş ve cinsiyet bu değişkenler arasında olup, değişik yaşlarda ve yaşam dönemlerinde ilişkiler farklı biçimde etkilenebilmektedir (Akt. Yıldırım, 2005). Bu kapsamda; otizmli kardeşe sahip olan çocukların kardeş ilişkileri (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç boyutu, çatışma boyutu, rekabet alt boyutlarında) cinsiyete ve yaşa göre farklılık göstermekte midir? sorusu incelenmiş, cinsiyet ve yaş değişkeninin kardeş ilişkilerinin hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı bulunmuştur. Atasoy (2002), otizmli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyetinin kardeşine olan tutumda farklılık

yaratmadığını belirlemiştir. Benzer şekilde Yıldırım (2005), çalışmasında, cinsiyet, yaş, yaş farkı, engelli kardeşten büyük ya da küçük olma gibi değişkenlerin engelli kardeşle olan kardeş ilişkisinde farklılığa yol açmadığını bulgulamıştır. Dere (2009), çalışmasında büyük ya da küçük kardeş olma ve cinsiyetin kardeş tutumlarında anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığını bulmuştur.

Araştırmada incelenen bir diğer faktör benlik kavramıdır. Benlik gelişimi, kişilerle kurulan ilişkiler ve etkileşimler sonucu şekillenen ve hayatın her anında devam eden bir süreçtir. Benlik, içsel ya da dışsal kaynaklı olsun bireyin yaşamını gerçekçi bir şekilde algılamasını sağlar. Bu algı sonucu bireyin kendisine yönelik takınmış olduğu olumlu veya olumsuz tutumu ise benlik saygısı olarak ifade edilir. Bireyin ruhsal sağlığı için kendini olduğu gibi kabul etmesi, kendi özüne güvenmesi önemlidir (Saban, 2010).

Bu kapsamda araştırmada otizmli kardeşe sahip olan çocuklar ile tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların benlik saygıları (davranış, zeka ve okul durumu, fiziksel görünüm, kaygı, gözde olma, mutlu ve hoşnut olma alt boyutlarında) farklılık göstermekte midir? sorusu incelendiğinde her iki grubun benlik saygısı düzeylerinde (puanlarında) anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bununla birlikte, otizmli kardeşi olan çocukların *davranış/uyum* düzeylerinin/puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bulgular, farklı engel türüne sahip çocuklar ve kardeşlerinin katılımı ile gerçekleştirilen ve benlik saygısının farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek üzere yapılan araştırmalar ile tutarlılık göstermektedir. Saban (2010), zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan katılımcılarla yaptığı çalışmada katılımcıların benlik saygısı düzeyleri arasında fark olmadığını belirlemiştir. Aldan (2012), otizmli kardeşe ve normal gelişim gösteren kardeşi olan çocukları benlik kavramları açısından karşılaştırmış ve aralarında fark bulamamıştır.

Araştırmada, otizmli kardeşe sahip olan çocukların benlik saygıları (davranış, zeka ve okul durumu, fiziksel görünüm, kaygı, gözde olma, mutlu ve hoşnut olma alt boyutlarında) cinsiyete ve yaşa göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, cinsiyetin benlik saygısının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı, yaş değişkeninin ise benlik saygının sadece *gözde olma (popülarite)* alt boyutu bakımından anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu bulunmuştur. Bu sonucun yaş grupları arasında farklılığı incelendiğinde de otizmli kardeşi olan çocukların, yaşına bağlı olarak *gözde olma (popülarite)* düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu, bu

farkın Grup-4'ü oluşturan 14 yaşındaki çocuklarda diğer yaş gruplarındaki çocuklardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Katılımcılar bedensel, zihinsel, sosyal ve kültürel değişim ve gelişimin en hızlı yaşandığı ergenlik döneminin özelliklerini göstermektedir. Bu dönemde ergenler, statü kazanma ve bağımsızlık isteği, kabul görme, önemsenme isteği gencin davranışlarına yansımaktadır (Ahmetoğlu, 2004). Araştırmaya katılan öğrencilerin 11-14 yaş aralığında olduğu için *gözde olma (popülarite)* düzeylerinin 14 yaşındaki çocuklarda daha yüksek olması beklenen bir durumdur. Literatürde engelli kardeşi olan farklı yaş gruplarındaki bireylerin benlik saygılarını inceleyen araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalardan Apalaçi (1996), 7-16 yaş grubundaki çocuklarla çalışmış, otizmli kardeşi olan çocukların kontrol grubuna göre benlik saygısının daha düşük olduğunu fakat benlik saygısında cinsiyete göre bir farklılık olmadığını bulgulamıştır. Saban (2010), 15-18 yaş aralığındaki çocuklarla çalışmış, engelli kardeşi olan çocukların benlik saygılarının daha yüksek olduğu ancak gruplar arasında fark olmadığını, yaşa ve cinsiyete göre benlik saygısında farklılık oluşmadığını belirlemiştir.

Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkilerinin cinsiyet ve yaş değişkenine göre farklılık yaratıp yaratmadığı incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin stresle baş etme yolları alt boyutlarından sadece *kadercilik* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu, erkek çocukların *kadercilik* düzeylerinin/puanlarının kız çocuklarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Benlik saygısının *zeka ve okul durumu* alt boyutlarında farklılık yarattığı, kızların *zeka ve okul durumu* düzeylerinin/puanlarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kardeş ilişkileri ile ilişkisinde ise cinsiyet değişkeninin sadece *çatışma* alt boyutunda farklılık yarattığı, bunun da kızlar lehine daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin ise tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkileri puanlarını farklılaştırmadığı belirlenmiştir. Bulguların literatürle karşılaştırılmasında benzerlik ve farklılıkların olduğu görülmektedir.

Zoylan (2005), engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeşleri ile olan ilişkisini incelemiş, araştırmasında, engelli olmayan kardeşe sahip bireylerin çatışma ve rekabet alt boyutundan daha yüksek puan aldığını, ayrıca kardeşinin cinsiyetinin ve yaşının kardeş ilişkisinde farklılık yaratmadığını belirlemiştir. Bununla birlikte kızların *sıcaklık / yakınlık* puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Kaminsky ve Dewey (2001) normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların

kardeşleri ile olan ilişkilerinde otizmli ve down sendromlu kardeşe sahip çocuklardan daha fazla çatışma ve rekabet yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır.

BÖLÜM 4 SONUÇ

Özet

Bu araştırmada, kardeşi otizmli olan ve olmayan çocukların, kardeş ilişkileri, benlik saygıları ve stresle başa çıkma yolları incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında İstanbul İli ilçelerinden Maltepe, Kartal ve Kadıköy'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren üç resmi ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 62 otizmli olmayan kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuk ve aynı ilçelerde bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden 42 otizmli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuk oluşturmaktadır.

Katılımcılara, kişisel bilgi formu, benlik saygısı ölçeği, stresle başa çıkma yolları ölçeği ve kardeş ilişkileri anketi uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 23.0 kullanılmış, ölçekler arası ilişkiler için bağımsız t-testi, hipotezler açısından ise Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi uygulanmış, anlamlı fark bulunduğunda ise Mann-Whitney u ile hangi gruplar arasında fark olduğu incelenmiştir.

Araştırmanın sonucunda, otizmli kardeşi olan çocukların sorumluluğu kabul etme boyutu dışında diğer tüm alt boyutlar için, otizmli kardeşi olanların puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Benlik saygısına ilişkin puanlarda ise yine otizmli kardeşi olan çocukların puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Otizmli kardeşi olan öğrencilerin sıcaklık/yakınlık boyutu puanları daha yüksekken, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet puanlarının düşük olduğu görülmektedir.

Stresle baş etme düzeylerinde, sosyal destek arayış, kendine saklama, kaçınma, kadercilik ve batıl inanış düzeylerinde, benlik saygısı ölçeğinde ise davranış ve uyum/uyma düzeyine bakıldığında kardeşi otizmli olan çocukların daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Yargı

Araştırmanın sonucunda otizmli kardeşi olan çocukların yaş değişkeninin, benlik saygısının sadece *gözde olma (popülarite)* alt boyutu bakımından anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu bulunmuştur. Yaş değişkeninin ise stresle baş etme

yollarının hiçbir alt boyutu için anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkilerinin cinsiyet ve yaş değişkenine göre farklılık yaratıp yaratmadığı incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin stresle baş etme yolları alt boyutlarından sadece *kadercilik* alt boyutu bakımından anlamlı bir fark olduğu, erkek çocukların *kadercilik* düzeylerinin/puanlarının kız çocuklarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Benlik saygısının *zeka ve okul durumu* alt boyutlarında farklılık yarattığı, kızların *zeka ve okul durumu* düzeylerinin/puanlarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kardeş ilişkileri ile ilişkisinde ise cinsiyet değişkeninin sadece *çatışma* alt boyutunda farklılık yarattığı, bunun da kızlar lehine daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin ise tipik gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların stresle baş etme yolları, benlik saygıları ve kardeş ilişkileri puanlarını farklılaştırmadığı belirlenmiştir. İncelenen literatür ışığında ise, sonuçları destekleyen ve desteklemeyen araştırmalarla karşılaştırmalar yapılmıştır. Otizmli kardeşe sahip çocukların, *sosyal destek arayışı*, *kendine saklama*, *kaçınma*, *kadercilik* ve *batıl inanış, kendine saklama, kaçınma, kadercilik, batıl inanış, davranış ve uyum/uyma* boyutlarında daha yüksek puanlar aldığı ve sonuçların büyük bir kısmının literatürdeki araştırmalarda tutarlı olduğu görülmüştür.

Öneriler

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Engelli kardeşi olan tipik gelişim gösteren kardeşlerle ilgili araştırmalar gelişim dönemleri açısından daha geniş katılımlı bir örneklem grubu ile yapılabilir.

- Benlik saygısı kardeşlerin yaşlarına göre farklılık gösterebileceği için farklı yaş grupları ile çalışmalar yapılabilir.

- Kardeş ilişkileri kardeş sayısına göre farklılık gösterebileceği için, kardeş sayısına göre örneklem grupları oluşturularak çalışmalar yapılabilir veya bireysel katılımlı vaka çalışmalarının yapılması da alan yazına kaynak teşkil

edebilir ve böylece normal gelişim gösteren çocukların yaşadığı fiziksel, duygusal ve sosyal sorunları daha detaylı incelenebilir.

Uzmanlara Yönelik Öneriler

- Ailenin tüm bireyleri ile bir bütün olduğu, birbirleri ile etkileşim halinde olması sebebi ile ailedeki bireylerden birinin engelli olmasının diğer aile bireylerini etkileyeceği unutulmamalıdır. Engel durumundan dolayı artan ihtiyaçları aileyi bedenen, ruhen, sosyal ve ekonomik anlamda zorlamakta ve başta ailedeki normal gelişim gösteren çocuklar olmak üzere diğer bireylerin ihtiyaçlarının ertelenmesine ya da görmezden gelinmesine yol açabilmektedir. Bu kapsamda aileye bütüncül bir yaklaşımla yaklaşılmalı ve her bireyin ihtiyaçları zamanında ve yeterince karşılanmalıdır.

- Ebeveynlerin normal ve engelli çocuklarının gelişim süreçleri hakkında gerekli bilgiye yeteri kadar sahip olmaları, hem kendi hem de çocukların ruhsal sağlıkları için önem arz etmektedir. Bunun için ailelere çocuk gelişimi hakkında bilgiler verilmeli, eğitimler düzenlenmeli ve benzer sorunları yaşayan ailelerle bir araya getirilerek yalnız olmadıklarını görmeleri sağlanarak deneyimlerin paylaşılması için ortam hazırlanmalıdır.

- Düzenlenecek eğitimlerde, problem çözme, iletişim, çatışma önleme, zaman yönetimi gibi konulara öncelik verilmelidir.

- Normal gelişim gösteren çocuğun, engelli kardeşi sebebi ile yaşaması muhtemel duygusal ve davranışsal sorunlara karşı aile bireylerinin farkında olması, olumlu kardeş ilişkilerinin sağlanması için ailelerin tutumlarının, kabul-red uyumlarının önemli olduğu konusunda rehberlik edilerek bu yönde çaba göstermeleri için sosyal destek sağlanmalıdır. Özellikle normal gelişim gösteren kardeşlere duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için ortam hazırlanmalı, şikayetleri dinlenmeli ve çatışmaya dönüşmeden ve sorun haline gelmeden çözüm yolları aranmalıdır.

Ayrıca;

- Alanda çalışan uzmanların normal gelişim gösteren kardeşin ihtiyaçlarının karşılanmasında aileye rehber etmesi, engelli bireyle ilgili yapılacak çalışmalara kardeşler de dahil edilmelidir.

KAYNAKÇA

Abbeduto, L., Seltzer, M.M., Shattuck, P., Krauss, M.W., Orsmond, G., Murphy, M.M. (2004). Psychological well-being and coping in mothers of youths with autism, down syndrome, or fragile X syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 109(3), 237-254. Erişim adresi: http://www.aaiddjournals.org/doi/abs/10.1352/0895-8017(2004)109%3C237:PWACIM%3E2.0.CO;2?code=aamr-site

Ahmetoğlu, E. (2004). *Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Akkök, F., Aşkar, P., & Karancı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/159285

Aksaz, N. K. (1990). Otistik çocukların ve öğretilebilir zihinsel özürlü çocukların anne-babalarının kaygı düzeyleri. *Türk Psikoloji Dergisi* 7(25):14-20. Erişim adresi: http://www.turkpsikolojiyazilari.com/PDF/TPD/25/01.pdf

Aksoy, A. B. ve Yıldırım, G. B. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.* Erişim adresi: http://oldsite.estp.com.tr/pdf/tr/3e0d94c7d12f307258f74e397ce10683nFULL.pdf

Alagözoğlu, E. (2016). *Otizm spektrum bozukluğundan etkilenmiş kardeşi olan bireylerin aileleri ile ilgili duygu ve düşünceleri*. (Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/57165

Aldan, M. (2012). *Otistik kardeşe sahip çocukların davranışsal ve duygusal uyumlarının benlik kavramlarının ve sosyal desteklerinin incelenmesi: karşılaştırmalı bir çalışma,* (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: http://ulusaltezmerkezi.com/otistik-kardese-sahip-cocuklarin-davranissal-ve-duygusal-uyumlarinin-benlik-kavramlarinin-ve-sosyal-desteklerinin-incelenmesikarsilastirmali-bir-calisma/30/

Ali, M. M., & Sarullah, S. (2010). Typical siblings' acceptance of siblings with special needs. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, *9*, 517-521. Erişim adresi: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042810022950

Alpaytaç, S. (2007). *Otizm üzerine Türkiye'den bir örnek vaka incelemesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: http://www.academia.edu/3349868/Otizm_%C3%9Czerine_T%C3%BCrkiyeden_Bir_%C3%96rnek_VAKA_%C4%B0ncelemesi

Amerikan Psikiyatri Birliği*: Psikiyatride hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması elkitabı*, (Yeniden Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, DSM-IV-TR), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 2000'den çeviren Köroğlu, E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2001.

Apalaçi, V. (1996). *Psychological adjustment and sibling relationships of older brothers and sisters of children with pervasive developmental disorders.* (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Ar, Ö.F. (2014). *Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynler ile otizmli çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Atasoy, S. (2002). *Engelli (otistik) kardeşe sahip olan bireylerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Aydın, B. (1996) Benlik kavramı ve şemaları. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi.* Erişim adresi: http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/3464

Aydın, B., & İmamoğlu, S. (2001). *Stresle başa çıkma becerisi geliştirmeye yönelik grup çalışması.* Erişim adresi: http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/3308

Aygen, S. (2011). *Otizm tanısı almış çocuk ve ergenlerin annelerinde aleksitimi düzeyinin yordanması*. (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: http://ulusaltezmerkezi.com/otizm-tanisi-almis-cocuk-ve-ergenlerin-annelerinde-aleksitimi-duzeyinin-yordanmasi/137/

Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi.* (Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/2523

Ayvalı, M. Ve Öksüz, Y. (2012). İlköğretim 4. ve 5 sınıf öğrencilerinin benlik saygısı ile sosyal uyum düzeyi ilişkisi. *International Journal of Social Science*. (137-153). Erişim adresi: https://arastirmax.com/en/bilimsel-yayin/journal-academic-social-science-studies/3/5/151-167-ilkogretim-4-5-sinif-ogrencilerinin-benlik-saygisi-ile-sosyal-uyum-duzeyi-iliskisi1

Bågenholm, A., & Gillberg, C. (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population- based study. *Journal of Intellectual Disability Research*, *35*(4), 291-307. Erişim adresi: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1365-2788.1991.tb00403.x

Ballı, A., Kılıç, K . (2016). Stresle başa çıkma yöntemleri ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 25 (3), 273-286. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/364522

Baltaş, A. & Baltaş Z. **(**2002). *Stres ve başa çıkma yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., &; Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1–44. Erişim adresi:

Bek, H. (2006). *Otistik ve normal çocuklu ailelerin sosyal destek algısı, denetim odağı ve psikolojik belirti düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya).

Bek, H., Gülveren, H. Ve Şen, B. (2012). Otistik çocuğa sahip ebeveynlerle normal çocuğa sahip olan ebeveynlerin atılganlık, suçluluk ve utanç düzeyleri bakımından incelenmesi. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counceling.*

Benson, P. R., Karlof, K. L. (2008). Child, parent and family predictors of latter adjustment in siblings of children with autism. *Research İn Autism Spectrum Disorders, 2(4),* 583-600.

Burke, P. (2004). *Brothers and sisters of disabled children*. İngiltere: Jessica Kingsley Publishers.

Brei, N.G. (2014). *Parenting stress in parents of children with autism spectrum symptomatology*. (Yüksek Lisans Tezi, University of Wisconsin-Milwaukee, Wisconsin). Erişim adresi: https://dc.uwm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1672&context=etd

Breslau, N., Weitzman, M., & Messenger, K. (1981). Psychologic functioning of siblings of disabled children. *Pediatrics*, 67(3), 344-353. Erişim adresi: http://pediatrics.aappublications.org/content/67/3/344.short

Canha, M. (2010). Siblings of children with autism: an exploratory study of sibling concerns and coping strategies. *Undergraduate Review*, *6*(1), 42-46.

Carrillo, V. (2012). *Growing up with autism: The sibling experience* (Doctoral Dissertation, California State Unıversıty, Long Beach). Erişim adresi: https://search.proquest.com/openview/47b4ddf38eaa8106cb648c26a6976d60/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y

Cast, A. D. ve Burke, P. J. (2002). A theory of self-esteem. *Social Forces*

80:1041–1068. Erişim adresi: https://academic.oup.com/sf/article-abstract/80/3/1041/2234285?redirectedFrom=fulltext

Cengil, M. (2009). Hitit üniversitesi ilahiyat fakültesi I. Sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8*(15), 77-102.

Çam, O., & Özkan, Ö. (2009). Otistik çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitelerinin incelenmesi. *Öz-Veri Dergisi*, *6*(2).

Çelen, N. (2007), *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik.* İstanbul. Papatya Yayıncılık,

Çetinkaya, S., Arslan, S., Nur, N., Özdemir, D., Demir, Ö. F., & Sümer, H. (2006). Sivas il merkezinde sosyoekonomik düzeyi farklı üç ilköğretim okulu öğrencilerinin benlik saygısı düzeyi. *Klinik Psikiyatri*, *9*(3), 116-122.

Darıca, N., Abidoğlu, Ü., & Gümüşçü, S. (2005). *Otizm ve otistik çocuklar* (4. Baskı). Istanbul: Özgür Yayınları.

Dempsey, G. & Llorens, A. & Brewton, C. & Mulchandani, S. & Goin-Kochel, R. (2011). Emotional and behavioral adjustment in aypically developing siblings of children with autism spectrum disorders. *J Autism Dev Disord.* 42:1393–1402.

Deniz, M.E. ve Yılmaz, E. (2005). Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka ve stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *3*(25), 17-26.

Dere, N. (2009). *Annelerin otistik çocuklarını kabul etmeleri ile otistik çocukların kardeşlerinin kardeşlerini kabulü arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Doğru, S. S. Y., & Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 543-553. Erişim adresi: http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/432/414

Doğru, S. S. Y., Kaygılı, G., Alabay, E., Kuşçu, Ö., & Sarıkaya, A. (2013). Ailesinde engelli birey bulunan okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerileri ve problem davranışlarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD). 219-236.*

Erbil, N., Divan, Z. Ve Önder, P., (2006). Ergenlerin benlik saygısına ailelerinin tutum ve davranışlarının etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *10*(10).

Erden, G., ve Akçakın, M. (2001). Otizmi olan çocuklar ve kardeşlerinin davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntüleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, *8*(3), 145-155.

Eyüboğlu, M., Baykara, B., ve Eyüpoğlu, D. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların sağlıklı gelişim gösteren kardeşlerinin psikososyal özellikler ve yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesi. *Journal Of Psychiatry*, *18*(3), 265-272.

Fisman, S., Wolf, L., Ellison, D., Gillis, B., & Freeman, T. (2000). A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities. The *Canadian Journal Of Psychiatry*, *45(4)*, 369–375.

Gander, M.J. ve Gardiner, H.W. (2007). Çocuk ve ergen gelişimi. (6. Baskı) (Çev. B. Onur, A. Dönmez ve H.N. Çelen). Ankara, İmge Kitapevi. (Eserin orjinali 1981'de yayımlandı).

Gath, A. (1974). Sibling reactions to mental handicap: A comparison of the brothers and sisters of mongol children. *Journal of child psychology and psychiatry*, *15*(3), 187-198.

Giallo, R., & Gavidia-Payne, S. (2006). Child, parent and family factors as predictors of adjustment for siblings of children with a disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, *50*(12), 937-948.

Girli, A. (2004) *Otistik çocuklar ve aileleri aile eğitim programları: kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar.* İzmir: Işık Özel Eğitim Yayınları.

Girli, A., & Mutlu, H. (2015). Investigating the attitudes of adults aged 18-30 with disabled siblings to marriage. Erişim adresi: https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=disabled+sibling&btnG=

Göktaş, M. (2008). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin akademik benlik saygısı düzeyleri ile ders başarıları arasındaki ilişki.* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/7329

Gönen, A. (2014). *Otizm spektrum bozukluğu ile otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bireylerin ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişki.* Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Gladding, S. T. (2015). Aile Terapisi: Tarihi, Kuram Ve Uygulamaları (İ. Keklik Ve İ. Yıldırım, Çev). *Ankara: Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Derneği Yayınları*.

Güleç, A.Y., Cihan, H. ve Altın, D. (2014). Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuk sahibi annelerin deneyimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (50), 96-111.

Güloğlu, B. (1999). *The effect of a self-esteem enrichment program on the self-esteem level of elementary school students.* (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Gümüş, A. E. (2006). Sosyal kaygının benlik saygısına ve işlevsel olmayan tutumlara göre yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*,*3*(26), 63-75.

Harter, S. (2007). The self. In W. Damon &; R. M. Lerner (Eds.), Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development (6th ed., pp. 505–570). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Hastings, R. P. (2003). Brief report: behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, *33*(1), 99-104.

Heiken, E. (2012). *The relationship between self-esteem, online peer ınfluence, social networking site usage and body satisfaction for teen girls in the united states*. (Doktora Tezi, Alliant International University, San Francisco). Erişim adresi: https://search.proquest.com/openview/681984a033008573c39064ff971d89bd/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y

Jegatheesan, B., & Witz, K. (2013). An ethnographic study on religion, spirituality, and maternal ınfluence on sibling relationships in a muslim family with a child with autism. *Review of Disability Studies*, *9*(1), 5-19. Erişim adresi: http://www.rds.hawaii.edu/wp-content/uploads/2014/06/RDSv09iss01.pdf#page=5

Jefferson, M. L. (2006). *Linkages between family cohesion and sibling relationships in families raising a child with a disability.* (Yüksek Lisans Tezi, Brigham Young University, Provo). Erişim adresi: https://scholarsarchive.byu.edu/etd/419/

Kalecik, P. (2013). *Otizmli çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaşadıkları sorunlar.* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Kaminsky, L., & Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, *31*(4), 399-410.

Kaner, S. (2000). Ortopedik engelli ve engelli olmayan erkek ergenlerde benlik saygısı ve beden imajı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *2*(04).

Karadeniz, A.Y. (2007). *Otistik çocukların aileleri: nörobilişsel ve klinik bulgular* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).

Karasar, N. (2009), *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Nobel Yayınları.

Karpat, D. (2011). *Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı alan çocukların ebeveynlerinin yaşadığı yas tepkilerinin, evlilik uyumlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/7172?show=full

Kaytez, N., Durualp, E., & Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 197-214.

Kırbaş, Z. Ö., ve Özkan, H (2013). Down sendromlu çocukların annelerinin aile işlevlerini algılama ve sosyal destek düzeylerinin değerlendirilmesi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi; 3(3):171-180*

Konuk, R., & Yıldırım, S. (2012). Aile eğitimi ve kardeş eğitimi programlarının kardeşleri engelli olan çocukların kardeşlerine yönelik bilgi ve beceri düzeyine etkisi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 164-146.

Korkmaz, B. (2001). Otizm: başlıca davranış sorunları ve pratik yaklaşım. *Yeni Symposium 39 (1): 26-34, 2001.*

Korkmaz, B. (2005). *Dil ve beyin*. İstanbul: Yüce Reklam Yayım Dağıtım.

Kulaksızoğlu, A. (1999). *Ergenlik psikolojisi.* İstanbul: Remzi Kitapevi

Küçüker, S. (2001). Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi.* 3(1), 1-11.

Lobato, D., Faust, D., & Spirito, A. (1988). Examining the effects of chronic disease and disability on children's sibling relationships. *Journal of Pediatric Psychology,* 13(3), 389-407. Erişim adresi: https://sci-hub.tw/https://academic.oup.com/jpepsy/article-abstract/13/3/389/1222310?redirectedFrom=fulltext

Mastrangelo, S. (2009). Play and the child with autism spectrum disorder: From possibilities to practice. *International Journal of Play Therapy*, *18*(1), 13.

Marcus, L. M., ve Stone, W. L. (1993). Assessment of the young autistic child. *In Preschool issues in autism* (pp. 149-173).

McHale, S. M., Sloan, J. ve Simeonsson, R. J. (1986). Sibling relationships or children with autistic, mentally retarded, and nonhandicapped brothers and sisters. *Journal of autism and developmental disorders*, *16*(4), 399-413.

Mukaddes, N. M. (2013). *Otizm spektrum bozuklukları tanı ve takip*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.

Ocakçı, A., & Kürtüncü, M. (2004). Çocuk yuvasında yaşayan 9-13 yaş grubu çocuklarda depresyon ve benlik kavramı düzeylerinin belirlenmesi. *Journal of Educational Sciences & Practices, 3*(5).

Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., & Sezgin, S. (2004). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psikososyal sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 23-31.

Oktan, V. ve Şahin, M. (2010). Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 7*(2), 543-556.

Osterling, J. A., Dawson, G., & Munson, J. A. (2002). Early recognition of 1-year-old infants with autism spectrum disorder versus mental retardation. *Development and psychopathology*, *14*(2), 239-251.

Otacıoğlu, S. (2009). Müzik öğretmeni adaylarının benlik saygısı düzeyleri ile akademik ve çalgı başarılarının karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*, 141-150.

Özkan, İ. (1994). Benlik saygısını etkileyen etkenler. *Düşünen Adam, 7*(3), 4-9.

Özşenol, F., Işıkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R. ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, *45*(2), 156-164.

Öztürk, S. (2017). *Zihinsel engelli ve yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinde stresle başa çıkma tutumları ve evlilik uyumuna etkisi.* (Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Rodrigue, J. R., Geffken, G. R., & Morgan, S. B. (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, *23*(4), 665-674.

Ross, P. ve Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 31*, 77-86.

Saban, F. (2010). Zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum*.

Sarı, M., & Cenkseven, F. (2008). İlköğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi ve benlik kavramı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *5*(2), 1-16.

Sarıkaya, S. (2011). *Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma düzeylerinin ve yaşam doyumlarının incelenmesi* (Doktora Tezi, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Schuntermann, P. (2007). The sibling experience: Growing up with a child who has pervasive developmental disorder or mental retardation. *Harvard review of psychiatry*, *15*(3), 93-108.

Seligman, M. (1982). Sources psychological disturbance among siblings of handicapped children. *The personel and guidance journal, 529-531.*

Sencar, B. (2007). *Otistik çocuğa sahip ailelerin (anne-babaların) algıladıkları sosyal destek ve stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Sezen, L. (2005). Türkiye'de Evlenme Biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *11*(27).

Summers, M., Bridge, J. & Summers, C.R. (1991). Sibling support groups. *Teaching Exceptional Children.* 23(4): 20-25.

Şenel, H. G., & Akkök, F. (1996). Stress levels and attitudes of normal siblings of children with disabilities. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 18, 61-68.

Şenel, H. G. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *2*(01).

Şener, E.F., Özkul, Y. (2013). Otizmin genetik temelleri. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22(1), 86-92.

Terzi, Ş., & Çankaya, Z. C. (2009). Bağlanma stillerinin öznel iyi olmayı ve stresle başa çıkma tutumlarını yordama gücü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *4*(31), 1-11.

Tomeny, T. S., Barry, T. D. ve Bader, S. H. (2012). Are typically-developing siblings of children with an autism spectrum disorder at risk for behavioral, emotional, and social maladjustment?. *Research İn Autism Spectrum Disorders*, *6*, 508-518.

Top, F. Ü. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. *Çocuk Dergisi*, *9*(1), 34-42.

Topaloğlu, G. (2011). *Otizmli çocukların kardeş ilişkisinde annenin rolü. (*Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Töret, G , Özdemir, S , Gürel Selimoğlu, Ö , Özkubat, U . (2015). Otizmli çocuğa sahip olan ebeveynlerin görüşleri: otizm tanımlamaları ve otizmin nedenleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15 (01), 1-17

Türkoğlu, S. & Bilgiç, A & Usly, R. (2011). Otistik spektrum bozukluğu olan ayrı yumurta üçüzleri - olgu sunumu. *Nöropsikiyatri Arşivi 2012; 49:167-171.*

Üstündağ, E. L., & Bumin, G. (2014). Engelli çocuklar ve kardeşleri için uygulanan grup aktivitelerinin toplumsal katılım ve kardeş ilişkileri üzerine etkisinin incelenmesi: pilot çalışma. *Ergoterapi Ve Rehabilitasyon Dergisi*, *2*(3), 141-147.

Vardarcı, G. (2011). *Otistik çocuklu ailelere uygulanacak aile eğitim programının aile içi iletişim becerilerine, ailenin problem çözme becerilerine ve otistik çocuklarıyla ilgili algılarına etkisi.* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).

Yavuzer, H. (1999). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, G. (2005). *Farklı engel grubundan çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: http://oldsite.estp.com.tr/pdf/tr/3e0d94c7d12f307258f74e397ce10683nFULL.pdf

Yıldırım, İ. (1991). Stres ve stresle başa çıkmada gevşeme teknikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *6*(6).

Yörükoğlu, A. (2000). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür yayınları, İstanbul.

Zoylan, E.O. (2005). Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu*.

Wilson, J., Blacher, J. Ve Baker, B. L. (1989). Siblings of children with severe handicaps. *Mental Retardation*, *27*(3), 167-173.

Wing, L. (2012). *Otizm El Rehberi,* Çev: Kunt, S. İstanbul: Sistem Yayıncılık

İnternetten Erişilen Kaynaklar

http://www.tohumotizm.org.tr/otizm-spektrum-bozuklugu-nedir erişim tarihi: 12.11.2014